

פרק 6 החברה הבדווית בנגב

א. מאפיינים חברתיים, דמוגרפיים וכלכליים
אריק רודניצקי

ב. תמורות בעידן העיור
ד"ר ת'אבת אבו־ראס

פרק 6

חלק א'

האוכלוסייה הבדווית בנגב מאפיינים חברתיים, דמוגרפיים וכלכליים

1	א. מבוא
4	ב. אוכלוסייה ומאפיינים דמוגרפיים
4	1. אוכלוסיית הנגב: רקע כללי
5	2. האוכלוסייה הבדווית: יישובי הקבע
8	3. האוכלוסייה הבדווית: "יישובי הפזורה"
11	◀ מדיניות הממשלה להסדרת מעמדם של יישובי הפזורה הבדווית בנגב
12	◀ התושבים הבדווים במועצות האזוריות אבו־בסמה, בני שמעון ורמת הנגב
13	4. ריבוד הגילים
14	5. שיעורי פרייון וריבוי טבעי
16	6. משקי בית
19	ג. רמת החיים ביישובי הבדווים
19	1. היישובים הבדווים: בתחתית המדד החברתי-כלכלי של היישובים בישראל
19	2. רמת החיבור לשירותים ולתשתיות עירוניות
20	◀ רמת התשתיות ביישובי הקבע
20	◀ רמת התשתיות בכפרים הבלתי מוכרים
22	3. מחסור בתשתיות בתחום הרווחה
23	4. המרחק משירותים ציבוריים בתחום החינוך, הבריאות, התחבורה והצרכים
24	5. איכות חיים ירודה: חשיפה למפגעים סביבתיים

- 26 6. בעלות על מוצרים בני־קיימא
27 7. חיבור לתשתיות מחשב, אינטרנט ותקשורת

ד. עבודה, שכר ואבטלה

- 29 1. כוח העבודה האזרחי
31 2. רמת שכר וקבוצות הכנסה
35 3. ענפי תעסוקה
37 4. אבטלה

ה. עוני

- 39 1. תחולת העוני באוכלוסייה הבדווית בנגב
41 2. הקשר בין רמת ההשכלה לתחולת העוני

ו. חינוך והשכלה

- 43 1. רמת ההשכלה: רקע כללי
43 2. ידיעת קרוא וכתוב
46 3. תוצאות מבחני המיצ"ב של תלמידי כיתות ה' ו-ח'
47 4. זכאות לתעודת בגרות
48 5. שיעורי הנשירה מבית הספר
52 6. הגורמים להפסקת הלימודים
53 7. תשתיות לימודים בבתי הספר
56 8. סטודנטים

ז. בריאות

- 58 1. תוחלת חיים
58 2. תמותת תינוקות
60 3. נישואין בין קרובי משפחה והשלכותיהם
63 4. המקרה של שבט א-סייד
64 5. תחלואה במחלות כרוניות
65 6. מוגבלויות פיזיות ונכויות
67 6. ילדים בעלי צרכים מיוחדים ומשפחותיהם

לוחות

- 69
- 6 מאפיינים דמוגרפיים נבחרים של האוכלוסייה
ברשויות מקומיות בדויות ויהודיות בנגב
- 8 חמש הערים הערביות הגדולות בישראל
- 14 ריבוד גילים לפי אזור גאוגרפי
וקבוצת אוכלוסייה, ממוצע 2007
- 15 שיעורי פריון כולל וריבוי טבעי
לפי אזור גאוגרפי וקבוצת אוכלוסייה, 2009
- 17 התפלגות משקי הבית לפי גודלם
ולפי קבוצת אוכלוסייה, 2007
- 18 צפיפות הדיור במשק בית לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007
- 21 רמת החיבור לתשתיות ביישובי הבדווים בנגב
לעומת כלל היישובים הערביים בארץ, 2007
- 23 המרחק משירותים ציבוריים
לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007
- 25 רמת החשיפה למפגעים סביבתיים
לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007
- 26 שיעור משקי הבית שבבעלותם מוצרים בני-קיימא
לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007
- 27 שיעורי השימוש במחשב, באינטרנט ובטלפון נייד
לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007
- 29 שיעורי ההשתייכות לכוח העבודה האזרחי ושיעורי האבטלה
באוכלוסייה הבדוית ובכלל האוכלוסייה הערבית, 2007
- 30 שיעורי ההשתייכות לכוח העבודה האזרחי
ושיעורי האבטלה בנגב לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007
- 31 התפלגות ההכנסה הממוצעת ברוטו של משקי בית
באוכלוסייה הבדוית ובכלל האוכלוסייה הערבית, 2005
- 32 התפלגות שכירים ביישובים בדוים ויהודיים בנגב
לפי קבוצת שכר, 2008
- 34 ממוצע שכר חודשי של שכירים ביישובים בדוים
ויהודיים בנגב לפי מגדר, 2008

- 39 לוח 17: יישובי האשכול התחתון במדד החברתי-כלכלי, 2006
- לוח 18: תחולת העוני בקרב נפשות לפי
40 קבוצת אוכלוסייה, 2004, 2007
- לוח 19: הקשר בין רמת ההשכלה לתחולת העוני
42 באוכלוסייה הבדויות ובכלל האוכלוסייה הערבית, 2007
- לוח 20: רמת ההשכלה לפי סוג התעודה הגבוהה ביותר,
44 מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2007
- לוח 21: הישגי תלמידי כיתות ה' ו-ח' במבחני המיצ"ב
48 לפי סוג מערכת החינוך, תשס"ו (2006/2005)
- לוח 22: שיעור הזכאים לתעודת בגרות והעומדים בדרישות הסף של
האוניברסיטאות ביישובים בדוויים וביישובים יהודיים בנגב
49 לפי סוג מערכת החינוך, תשס"ח (2008/2007)
- לוח 23: שיעורי נשירת תלמידים בכיתה ח'-י"ב
53 ממערכת החינוך, תשס"ה (2005/2004)
- לוח 24: בדוויים וערבים שעזבו את בית הספר לפני סיום התיכון
55 לפי מגדר ולפי הגורם להפסקת לימודיהם, 2004
- לוח 25: סטודנטים בדוויים וערבים באוניברסיטאות בישראל,
57 תשס"ו (2006/2005)
- לוח 26: בדוויים וערבים בעלי תארים מאוניברסיטאות בישראל,
57 תשס"ה (2005/2004)
- לוח 27: תוחלת חיים ממוצעת (בשנים) לפי
58 קבוצת אוכלוסייה, 2002-2006
- לוח 28: שיעורי תמותת תינוקות לפי אזור גאוגרפי
59 וקבוצת אוכלוסייה, ממוצע שנתי, 2007-2009
- לוח 29: שיעורי תמותת תינוקות ביישובי הקבע של הבדוויים
59 לפי יישוב, ממוצע שנתי, 2004-2008
- לוח 30: שיעורי תמותת תינוקות בקרב בדוויים
60 ויהודים בנגב, 2001-2005
- לוח 31: התפלגות הנישואין בחברה הערבית לפי רמת
61 הקרבה בין החתן לכלה, דת וקבוצת אוכלוסייה, 2007
- לוח 32: מחלות כרוניות נפוצות לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007
65
- לוח 33: התפלגות הסובלים מנכות בקרב האוכלוסייה הבדויות
66 ובכלל האוכלוסייה הערבית לפי סוג הנכות, 2007

תרשימים

- 3 תרשים 1: התפלגות אוכלוסיית הבדווים בישראל, 2009
- 5 תרשים 2: התפלגות אוכלוסיית הנגב לפי דת, 1999-2006
- 9 תרשים 3: התפלגות האוכלוסייה הבדווית בנגב לפי צורת היישוב, 2009
- 18 תרשים 4: התפלגות משקי בית לפי גודלם ולפי קבוצת אוכלוסייה, 2007
- 38 תרשים 5: שיעורי האבטלה ביישובים הבדוויים וביישובים היהודיים בנגב, 2006-2009
- 46 תרשים 6: שיעור יודעי קרוא וכתוב לפי גיל וקבוצת אוכלוסייה, 2007
- 47 תרשים 7: שיעורי אי־למידה בבית הספר לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007
- 51 תרשים 8: התפלגות שיעור הזכאים לתעודת בגרות ושיעור העומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות בקרב תלמידי י"ב בנגב ובכל הארץ לפי רמה חברתית-כלכלית וקבוצת אוכלוסייה, תשס"ח (2007/2008)
- 52 תרשים 9: שיעור הזכאות לתעודת בגרות לפי סוג מערכת החינוך, 2003-2009
- 62 תרשים 10: שיעורי תמותת תינוקות ממומים מולדים לפי קבוצת אוכלוסייה, 2005
- 63 תרשים 11: הגורמים העיקריים לתמותת תינוקות לפי קבוצת אוכלוסייה (בשנים נבחרות)
- 67 תרשים 12: ילדים בעלי צרכים מיוחדים לפי קבוצת אוכלוסייה

מפות

- 2 מפה 1: חבל ארץ הנגב לפי גבולות מוניציפליים, 2007
- 10 מפה 2: יישובי הקבע ואזורי הכפרים הבלתי מוכרים לפי שבטים, 2004
- 13 מפה 3: יישובי המועצה האזורית אבו־בסמה, 2010

א. מבוא

פרק זה עוסק בהיבטים חברתיים, דמוגרפיים וכלכליים הנוגעים לאוכלוסיית האזרחים הבדווים בנגב. העניין בבדווים כאוכלוסיית מחקר נובע מהיותם קבוצה חברתית ייחודית בתרבותה בתוך החברה הערבית. מקוצר היריעה אין תכליתו של הפרק להציג סקירה כול-מקפת בנושא הבדווים בנגב,¹ אלא לדון במאפיינים חברתיים עיקריים, שבאמצעותם ניתן להבין את ייחודם של הבדווים בנגב כקבוצת אוכלוסייה בישראל. לשם כך, לצד הצגת נתונים תיאוריים הנוגעים אך ורק לבדווים, נעשה לאורך הפרק ניסיון להציג נתונים אלה באופן השוואתי בשתי רמות: ברמה האזורית - השוואה בין הבדווים ליהודים באזור הנגב; ברמה הארצית - השוואה בין הבדווים לכלל האוכלוסייה הערבית וכן לאוכלוסייה היהודית בכל הארץ. המטרה היא לתת לקורא מבט על מעמד החברתי של הבדווים בהשוואה לקבוצות אוכלוסייה אחרות בישראל.

מבחינה גאוגרפית, הנגב הוא האזור הדרומי הצחיח של ישראל, הנמצא מדרום לקו קריית-גת-אשקלון, בו כמות המשקעים השנתית נמוכה מ-200 מ"מ. אזור זה תופס כמעט 60% משטח המדינה (כ-11 מיליון דונם). מבחינה מוניציפלית, אזור הנגב כולל את נפת באר-שבע וחלק מנפת אשקלון. הנתונים המוצגים בפרק זה מתייחסים לאזור שעליו מופקדת הרשות לפיתוח הנגב (ראו להלן מפה 1),² למעט המקרים בהם יצוין אחרת.

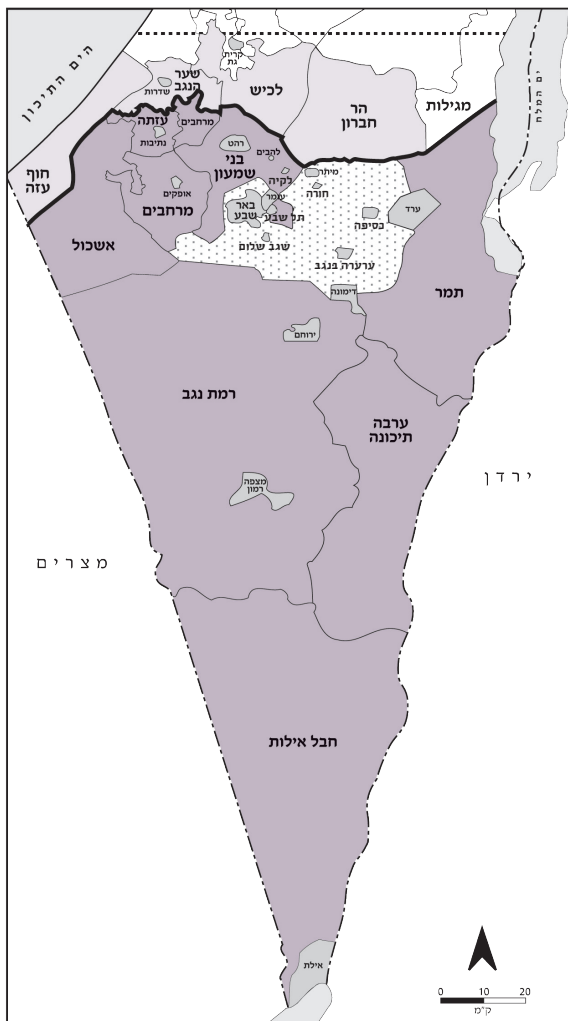
* המחבר מבקש להודות למר **נדאל ח'מאסי**, תלמיד החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה והחוג לסטטיסטיקה וחקר ביצועים באוניברסיטת תל-אביב, על עזרתו הרבה והמועילה בעדכון הנתונים.

1 לחיבורים נרחבים שנכתבו בשנים האחרונות על האוכלוסייה הבדווית בנגב, ראו למשל: בן-דוד (2004), מאיר (2006), אבו-סעד וליטוויק (2001), Abu-Rabia (2001).

2 האזור עליו מופקדת הרשות לפיתוח הנגב כולל 32 רשויות מקומיות: תשע עיריות (שבע בנפת באר-שבע, שתיים בנפת אשקלון), 11 מועצות מקומיות (כולן בנפת באר-שבע) וכן 11 מועצות אזוריות (שמונה בנפת באר-שבע, שתיים בנפת אשקלון, אחת בדרום הר חברון). במועצות האזוריות יש 160 יישובים: מושבים, מושבים שיתופיים, קיבוצים, יישובים מוסדיים, יישובים קהילתיים, יישוב עירוני אחד ויישובים כפריים אחרים. נריאל ולינסון (2008), עמ' 15.

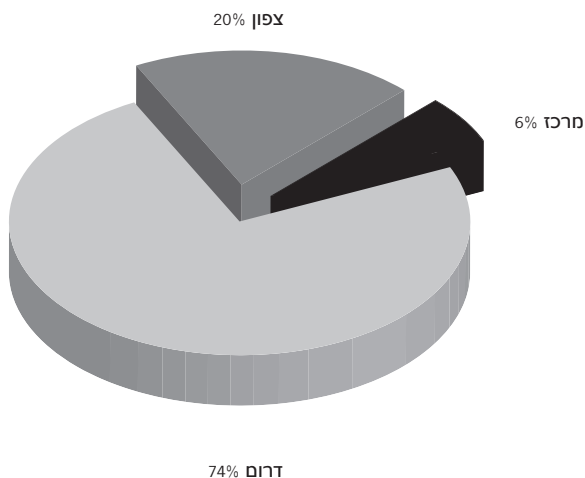
מפה 1: חבל ארץ הנגב לפי גבולות מוניציפליים, 2007³

3 המקור: נוראל ולינסון (2008), עמ' 14. במפה מוצגות רשויות מקומיות ואזוריות בתחום הרשות לפיתוח הנגב.

בסוף שנת 2009 נאמדה אוכלוסיית האזרחים הבדוים בישראל ב-260,000 נפש: כ-193,000 מהם התגוררו באזור הדרום (הנגב), כ-52,000 התגוררו ביישובים שונים באזור הצפון (הגליל והעמקים), וכ-15,000 התגוררו באזור המרכז (בעיקר בערים המעורבות לוד ורמלה, ובחלק מיישובי המשולש).⁴

תרשים 1: התפלגות אוכלוסיית הבדוים בישראל, 2009

4 אין נתונים מוחלטים על מניינם הכולל של הבדוים בישראל. באזור הצפון מתגוררים אמנם רוב התושבים הבדוים ביישובים על טהרת האוכלוסייה הבדווית (כגון: בועינה-נוג'ידאת, בסמת טבעון, טובא זנגרייה וזריר), אולם חלק לא מבוטל מהבדוים באזור הצפון ובאזור המרכז מתגורר בתוך יישובים מעורבים מבחינה אתנית: יהודית-ערבית (כגון הערים לוד ורמלה), או מבחינה דתית, מוסלמית-נוצרית-דרוזית (כגון העיר שפרעם והיישובים בענה ואבו-סנאן). גם ביישובים הומוגניים מבחינה דתית, שכל אוכלוסייתם מוסלמית (כגון הערים כפר קאסם וקלנסווה השוכנות באזור המשולש), מתגוררים בדוים כיחידים, או בשכונות מיוחדות להם.

יתר על כן, כפי שנראה להלן אין גם נתונים מוחלטים על מניין אוכלוסיית הבדוים בנגב. מרבית הבדוים מתגוררים אמנם ביישובים שהממשלה הקימה במיוחד עבורם, אך חלק גדול מהם מתגורר ביישובים חסרי מעמד מוניצפלי מוכר מטעם המדינה (ולפיכך נודעו בכינוי "כפרים בלתי מוכרים") ואילו חלק קטן יותר מתגורר ביישובים יהודיים בנגב. יחד עם זאת, העובדה שהבדוים בנגב שוכנים באזור גאוגרפי מוגדר (בשונה מהבדוים בצפון ובמרכז) ובדרך כלל באופן מובחן ונפרד משאר אוכלוסיית הנגב, מקלה על מלאכת איסוף הנתונים והמחקר לנביהם.

ב. אוכלוסייה ומאפיינים דמוגרפיים

1. אוכלוסיית הנגב: רקע כללי

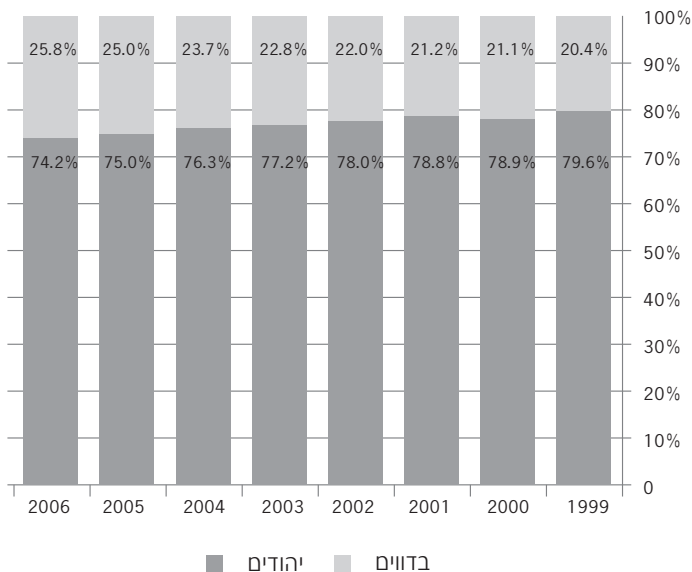
על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בסוף שנת 2009 מנתה האוכלוסייה הבדווית (מוסלמית) בנגב 192,800 נפש, שהם 27.4% מכל אוכלוסיית הנגב (כ-702,600 נפש). שיעורם של האזרחים הבדווים בנגב מתוך כלל אוכלוסיית האזרחים הערבים בישראל (1,239,230 נפש, לא כולל 296,370 תושבים ערבים במזרח ירושלים) עמד ב-2009 על 15.6%⁵.

כשבוחנים את שיעור הגידול של אוכלוסיית הנגב בשנים האחרונות לפי הדת, מתקבל הבדל משמעותי בין האוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הבדווית. על פי נתוני השנתון הסטטיסטי לנגב, גדלה האוכלוסייה היהודית בנגב בשנים 1999-2006 ב-6.9% בלבד (מ-420,600 נפש בסוף שנת 1999 ל-449,500 נפש בסוף שנת 2006) בעוד שהאוכלוסייה הבדווית גדלה בשיעור גבוה פי 6.5 - ב-45.2% (מ-107,700 נפש בסוף שנת 1999 ל-156,400 נפש בסוף שנת 2006). אחד הגורמים לכך הוא שיעור הריבוי הטבעי הגבוה במיוחד ביישובי הבדווים, בהשוואה לשיעור הריבוי הטבעי ביישובים היהודיים (להרחבה ראו סעיף ב.5.: שיעורי פריין וריבוי טבעי). גורם משמעותי נוסף המשפיע על תהליך זה הוא הגירה שלילית גבוהה במיוחד מן היישובים היהודיים בנגב. ברשויות מקומיות יהודיות שבהן הולכת האוכלוסייה ומצטמצמת, כגון בדימונה, בירוחם ובמצפה רמון, הריבוי הטבעי אינו מצליח לחפות על מאזן ההגירה השלילי.⁶

5 הנתונים על האוכלוסייה הבדווית ועל כלל האוכלוסייה הערבית בישראל נלקחו מתוך: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 2010** (מס' 61), לוח 2.1, לוח 2.6. הנתונים על האוכלוסייה הערבית במזרח ירושלים חושבו על סמך: **חשן (2008)**, לוח ג/11. מעמדם של התושבים הערבים במזרח ירושלים הוא של "תושבי קבע" ולא של "אזרחים", ומשום כך לא נכלל מנינם בחישוב כלל אוכלוסיית האזרחים הערבים במדינה.

6 נוראל ולוינסון (2008), עמ' 22-23. הנתונים אינם כוללים אזרחים לא-יהודים שאינם בדווים.

תרשים 2: התפלגות אוכלוסיית הנגב לפי דת, 2006-1999

2. האוכלוסייה הבדווית: יישובי הקבע

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בסוף שנת 2009 מנתה האוכלוסייה בשבעת יישובי הקבע של הבדווים בנגב 129,210 נפש (שהם 67% מן האוכלוסייה הבדווית בנגב). כ-40% מהם התגוררו בעיר רהט, שהפכה לעיר השנייה בגודלה בנגב (לאחר באר-שבע). רהט עולה בגודלה על קריית-גת, אילת, דימונה, נתיבות, אופקים, ערד ושדרות.

לוח 1: מאפיינים דמוגרפיים נבחרים של האוכלוסייה ברשויות מקומיות בדרויות ויהודות בנגב⁷

שם היישוב	מספר התושבים (באלפים) (2009)	אחוז בני 0-14 (2008)	אחוז בני 19-0 (2008)	אחוז בני 65 ומעלה ביישוב (2008)	שיעור הרבוי הטבעי (2008)	חציון הגיל (2006)	שיעור המשפחות עם 4 ילדים ויותר (2006)
חורה	16,600	49.4%	60.3%	2%	3.6%	14	64%
כסייפה	16,768	52.3%	63.6%	1.5%	4.0%	13	53%
לקיזה	9,591	47.7%	57.9%	2.1%	3.4%	15	56%
ערערה בנגב	12,038	48.9%	62.3%	1.3%	3.4%	14	59%
רהט	51,687	52.7%	63.9%	1.6%	3.7%	13	56%
שגב-שלום	7,323	50.8%	62.3%	1.5%	3.7%	14	60%
תל-שבע	15,203	53.2%	64.9%	1.4%	3.8%	13	57%
סה"כ / ממוצע	129,210	51.3%	62.8%	1.6%	3.6%	13.7	58%

7 תוקר התונים לשת 2009: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **יישובים ואוכלוסייתם – סוף שנת 2009**, ניתן להוריד את הקובץ בקישור:

http://www.cbs.gov.il/ishuvim/ishuvim_2009_informations.aspx

שאר התונים נלקחו מתוך: תקיטמוף (ס' 201), ראו: http://www.cbs.gov.il/publications/10/local_authories08/pdf/h_qprints.pdf

ואילו (2009), ראו: http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hoda=200924244

שם היישוב	תספר התושבים (באלפים) (2009)	אחוז בני 0-14 בישוב (2008)	אחוז בני 19-65 ומעלה בישוב (2008)	שיעור הרבוי הטבעי (2008)	תציון הנול (2006)	שיעור התמפחות עם 4 ילדים ויותר (2006)
באר־שבע	194,260	22.6%	29.6%	12.2%	32	14%
קרית־גת	47,430	24.4%	32.5%	11.5%	30	13%
אילת	47,416	24.8%	30.5%	6.9%	27	7%
דימונה	32,439	25.4%	33.5%	9.9%	29	18%
נתניה	26,710	37.5%	45.8%	6.3%	22	30%
אפקים	23,998	29.1%	38.2%	9.4%	26	23%
ערד	23,371	22.3%	30%	1.5%	34	22%
שדרות	20,730	24.4%	31.7%	9.7%	29	12%
ירוחם	8,111	29.9%	37.4%	8.8%	27	25%
חיתר	6,162	27.3%	36.3%	6.7%	29	9%
עומר	6,492	22.5%	29.5%	1.5%	38	19%
להבים	5,807	25.6%	36.2%	4.8%	28	8%
מצפה רמון	4,741	33.3%	39.3%	8.5%	27	17%
סה"כ / ממוצע	447,667	25.0%	32.3%	10.6%	29.1	17%

רהט היא העיר המוסלמית הגדולה בישראל (51,687 נפש). על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בסוף שנת 2009 עלה מספר התושבים המוסלמים ברהט על זה שבנצרת, העיר הערבית הגדולה בישראל (72,167 נפש), שכ-70% מתושביה מוסלמים (כ-50,230 נפש).

לוח 2: חמש הערים הערביות הגדולות בישראל⁸

שם העיר	אוכלוסייה (סוף 2009)	שיעור ריבוי טבעי שנתי (2008)
נצרת	72,167	1.8%
רהט	51,687	3.7%
אום אל-פחם	46,053	2.5%
טייבה	36,492	2.2%
שפרעם	36,219	1.8%

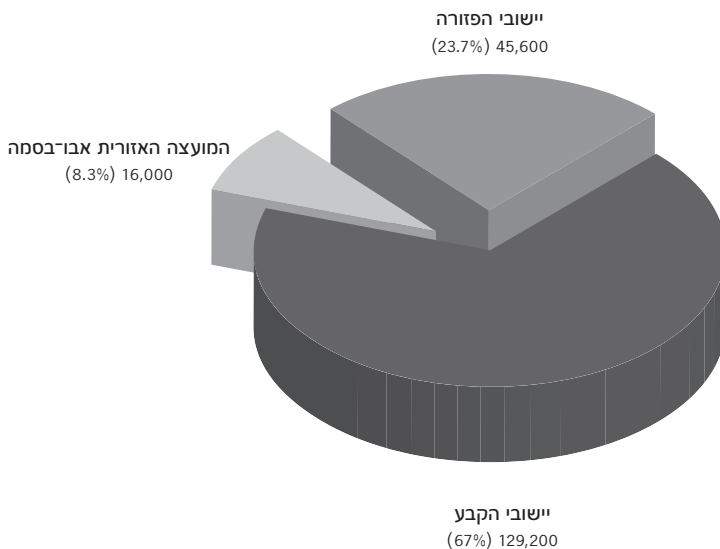
3. האוכלוסייה הבדווית: "יישובי הפזורה"

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בסוף שנת 2009 התגוררו כ-45,600 נפש (23.7% מהבדווים בנגב) ב"יישובי הפזורה הבדווית". מונח זה מתייחס לשבטים שיישוביהם טרם זכו להכרה רשמית מטעם המדינה (ולכן נודעו בכינוי "כפרים בלתי מוכרים"). אחדים מהם שוכנים בשטחי שיפוטן של המועצות האזוריות רמת הנגב ובני שמעון.

כ-16,000 תושבים (8.3% מהבדווים בנגב) מתגוררים ביישובי המועצה האזורית אבו־בסמה. יישובים אלה, אשר עד לפני כעשור נכללו בקטגוריה של "יישובי הפזורה", זכו בשנים האחרונות להכרת המדינה ולמעמד מוניציפלי רשמי (להרחבה ראו להלן: התושבים הבדווים במועצות האזוריות אבו־בסמה, בני שמעון, ורמת הנגב).

8 המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2009), יישובים ואוכלוסייתם – סוף שנת 2009. ראו הערה 7 לעיל.

תרשים 3: התפלגות האוכלוסייה הבדוית בנגב לפי צורת היישוב, 2009⁹

⁹ למקור הנתונים על יישובי הקבע ראו הערה 7 לעיל. מקור הנתונים על יישובי הפזורה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 2010** (מס' 61), לוח 2.6, לוח 2.12. הנתונים על המועצה האזורית אבו־בסמה נלקחו מאתר המועצה: <http://abubasma.org.il>.

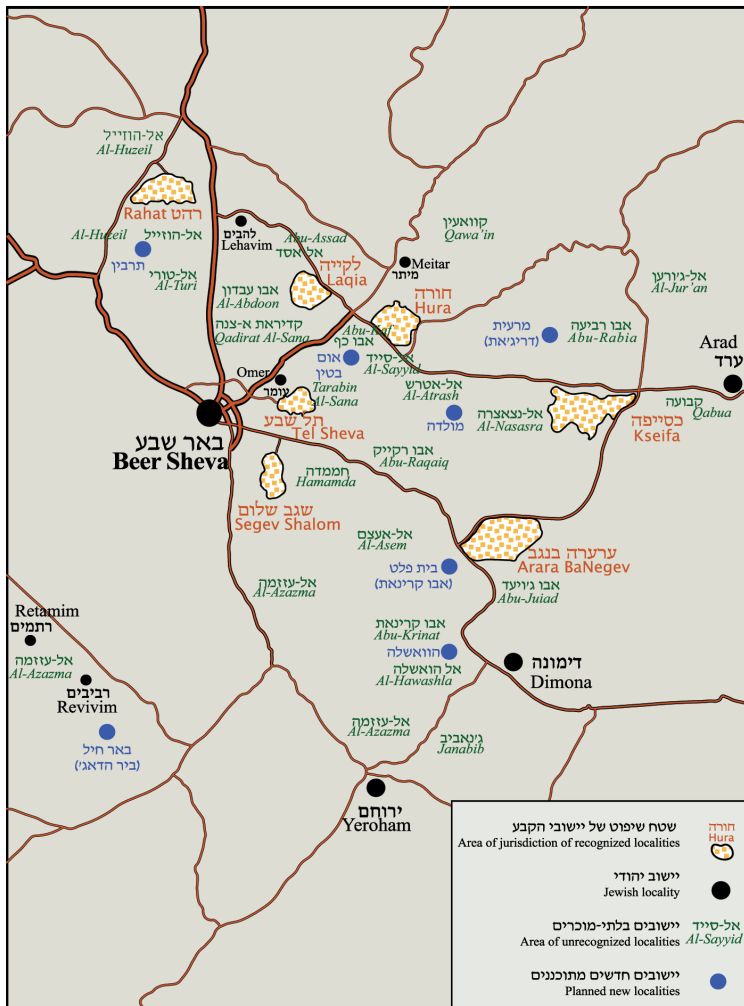
לצד הנתונים הרשמיים שהתפרסמו מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, קיימים נתונים אלטרנטיביים על מספר התושבים ביישובי הפזורה, ובמיוחד בכפרים הבלתי מוכרים בנגב. על פי נתוני סקר שערכה אגודת הגליל – אגודה ערבית ארצית העוסקת במחקרים ובשירותים בריאותיים – עמד מניינם של התושבים בכפרים הבלתי מוכרים בנגב במחצית שנת 2007 על כ-60,640 נפש, שהם 38.7% מן האוכלוסייה הבדוית בנגב. ראו: **הפלסטינים בישראל: סקר חברתי-כלכלי, 2007** – **ממצאים עיקריים** (שפרעם: אגודת הגליל, רכאז ואל-אהאלי, דצמבר 2008), לוח 5.4, עמ' 79 (להלן: **סקר אגודת הגליל 2007**), [ערבית ואנגלית].

לעומת זאת, על פי נתוני המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב, שהפכה מאז הקמתה בשנת 1997 לגוף המייצג של יישובי הפזורה הבדוית בנגב, עמד מניין התושבים, המתגוררים ב-45 כפרים, על יותר מ-84,000 נפש, והללו היוו כמחצית האוכלוסייה הבדוית בנגב. ראו נתונים באתר ארגון רופאים לזכויות אדם: <http://www.phr.org.il/default.asp?PageID=42>.

יש לקחת בחשבון כי נתוני המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב כללו בחלקם גם את יישובי המועצה האזורית אבו־בסמה, אשר זכו לא מכבר להכרה מצד המדינה ומשום כך נכללים בסטטיסטיקה הרשמית, ומכאן מקור הפער.

מפה 2: יישובי הקבע ואזורי הכפרים הבלתי מוכרים לפי שבטים*, * 2004¹⁰

* במתחם כל שבט נכללים כמה יישובים בלתי מוכרים. שם השבט נקבע על פי רישום האוכלוסין במשרד הפנים.

◀ מדיניות הממשלה להסדרת מעמדם של יישובי הפזורה הבדוית

בנגב

בנובמבר 2000 הודיעה הממשלה על מדיניות חדשה בכל הנוגע ליישובים הבדווים הבלתי מוכרים. בין השאר החליטה הממשלה להכיר בתשעה מתוך כ-45 יישובים בלתי מוכרים ולהקים רשות מקומית לניהולם. ההחלטה ביטלה את ההתניה של מתן שירותים ממשלתיים בהשגת הסדר עם התושבים בנושא הקרקעות וקבעה כי תושבי הכפרים הבלתי מוכרים ישותפו בקבלת החלטות הנוגעות ליישוביהם. בשנת 2003 הציגה ועדת השרים לענייני המגזר הלא-יהודי תכנית כוללת לטיפול באוכלוסייה הבדוית בנגב. אחד מסעיפי התכנית התייחס להקמתם או למיסודם של שבעה יישובים בדווים חדשים למען תושבי הפזורה הבדוית. בשנת 2004 הוקמה המועצה האזורית אבו־בסמה, כדי לאגד את יישובי הפזורה הבדוית ולתת להם שירותים עירוניים, כולל חינוך ורווחה (להרחבה על אבו־בסמה, ראו בהמשך).¹¹

בשנים האחרונות קיבלה הממשלה שורת החלטות שתכליתן להמשיך ולהסדיר באופן רשמי את מעמדם של הכפרים הבלתי מוכרים של הבדווים בנגב, או לחלופין להקים יישובי קבע חדשים עבור תושביהם. באפריל 2008 אישרה המועצה הארצית לתכנון ובנייה של משרד הפנים, בהתאם להחלטת הממשלה, את הקמתו של יישוב קבע חדש באזור עבדת, עבור השבטים אל־עזאזמה וג'נאביב מן הפזורה הבדוית (יישוב זה לא נכלל במסגרת המועצה האזורית אבו־בסמה). מנכ"ל משרד הפנים, דאז, אריה בר, הסביר כי הקמת היישוב היא "חלק ממדיניות הממשלה, להסדיר ללא דיחוי את ההתיישבות הבלתי מוסדרת של הבדווים בנגב, שאינם נהנים משירותים מתקדמים ומאיכות החיים הדרושה לשם קידומם והשתלבותם בחיי המדינה ובשגשוגו של הנגב."¹²

אחת ההחלטות הבולטות של הממשלה להסדרת מעמדם של הכפרים הבלתי מוכרים של הבדווים בנגב התקבלה בינואר 2009, כשהממשלה החליטה לאמץ את עיקרי דו"ח הוועדה להצעת מדיניות להסדרת התיישבות הבדווים בנגב, בראשות השופט בדימוס אליעזר גולדברג (ועדת גולדברג). הממשלה קבעה כי

11 סבירסקי וחסון (2005), עמ' 27-28.

12 'ח', "אושרה הקמת יישוב קבע בדווי בנגב" הארץ, 2 באפריל 2008.

הפתרון לסוגיית התיישבות הבדווים בנגב יושתת על "גיבוש מדיניות מערכתית כוללת המשלבת טיפול בנושא הקרקע ובנושא תכנון והסדרת התיישבות", וכן על "גיבוש מדיניות אשר תביא בחשבון את צורכי האוכלוסייה הבדווית, את תביעותיה לזכויות בקרקע, את צורכי המדינה ואת משאביה הקרקעיים והכספיים".¹³

◀ התושבים הבדווים במועצות האזוריות אבו־בסמה, בני שמעון ורמת הנגב

ועדת גולדברג קבעה, בין היתר, כי יש לשלב את הכפרים הבלתי מוכרים במערך היישובי הקיים, בהמשך למדיניות ההכרה שהביאה להקמת יישובי אבו־בסמה.¹⁴ בהתאם לכך, אחדים מיישובי הפזורה הבדווית, שעד לא מכבר הוגדרו "כפרים בלתי מוכרים", החלו לזכות בהדרגה בהכרה רשמית במעמדם, שהתבטאה בהכללתם בשטחי השיפוט של מועצות אזוריות.

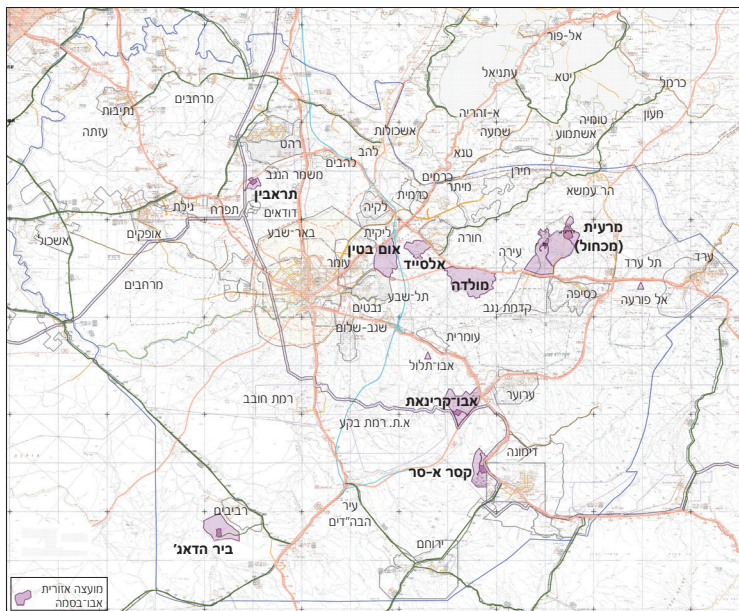
על פי נתוני המועצה האזורית אבו־בסמה, נכללים בשטח שיפוטה עשרה יישובים בהם מתגוררים יותר מ-16,000 נפש, תשעה מהם יישובי בדווים: אבו־קרינאת (2,700 נפש), אום בטין (3,500 נפש), מולדה (1,000 נפש), מִכְחַל-מרעית (1,500 נפש), קֶרֶר אֶיֶסֶר הואשלה (3,000 נפש), אֶיֶסֶיד (3,500 נפש), תראבין, ביר הדאג' וכוחלה (אין נתונים על מספר התושבים בשלושת היישובים האחרונים). יישוב נוסף שנכלל בשטח שיפוטה של המועצה, אשר תושביו הם ערבים שאינם בדווים (פלאחים שמקורם בהר חברון), הוא דריג'את (1,000 נפש).¹⁵

¹³ החלטת ממשלה מספר 4411 מיום 18 בינואר 2009, בנושא: "דין וחשבון להצעת מדיניות להסדרת התיישבות הבדווים בנגב (ועדת גולדברג)". לנוסח המלא ראו: <http://www.pmo.gov.il/PMO/Secretarial/Decisions/2009/01/des4411.htm>.

¹⁴ ראו: א' גולדברג, "דו"ח הוועדה להצעת מדיניות להסדרת התיישבות הבדואית בנגב, עמ' 32, סעיף 108. ניתן להוריד את הדו"ח המלא מן הקישור: <http://www.moch.gov.il/NR/rdonlyres/770ABFE7-868D-4385-BE9A-96CE4323DD72/5052/DochVaadaShofetGoldbergHebrew3.pdf>.

¹⁵ ראו אתר האינטרנט של המועצה האזורית אבו־בסמה: <http://abubasma.org.il>. יש לציין כי אין נתונים מדויקים על מספר התושבים הבדווים החיים בשטח שיפוטה של המועצה האזורית אבו־בסמה. על פי נתוני סקר אגודת הגליל בסוף שנת 2007, נכללו בשטח השיפוט של אבו־בסמה שמונה יישובים (ובכלל זה היישוב דריג'את), בהם התגוררו כ-23,000 נפש. ראו: סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 347.

חפה 3: יישובי המועצה האזורית אבו-בסמה, 2010¹⁶

יישובי המועצות האזוריות בני שמעון ורמת הנגב הם יהודיים בלבד אך בשטח המועצות יש פזורה בדווית רבה. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לסוף 2008, כ-53% (נפש 6,360) מתושבי המועצה האזורית בני שמעון וכ-20.5% (1,291 נפש) מתושבי המועצה האזורית רמת הנגב הם בדוים.¹⁷

4. ריבוד הגילים

האוכלוסייה הבדווית בנגב צעירה מאוד בהשוואה לאוכלוסייה היהודית ולכלל האוכלוסייה הערבית בישראל. על פי נתונים לשנת 2007, שיעוריהם של בני 0-14 ובני 19-0 בקרב הבדוים בנגב גבוהים פי שניים ויותר מהשיעורים המקבילים

16 המקור: עותק שנשלח אל המחבר מטעם המועצה האזורית אבו-בסמה, פברואר 2010.

17 מקסימוף (2010).

באוכלוסייה היהודית. הגיל החציוני של האוכלוסייה הבדווית בנגב, במיוחד בקרב תושבי הכפרים הבדויים הבלתי מוכרים, נמוך באופן משמעותי מהגיל החציוני של כלל האוכלוסייה הערבית, וקטן פי שניים יותר מהגיל החציוני באוכלוסייה היהודית.

לוח 3: ריבוד גילים לפי אזור גאוגרפי וקבוצת אוכלוסייה, ממוצע 2007¹⁸

כל הארץ		הנגב			אזור גאוגרפי
האוכלוסייה היהודית	כלל האוכלוסייה הערבית	האוכלוסייה היהודית	האוכלוסייה בכפרים הבלתי מוכרים	כלל האוכלוסייה הבדווית בנגב	קבוצת אוכלוסייה
25.8%	39.9%	25.6%	59.6%	55.8%	שיעור בני 0-14
33.4%	49.9%	33.2%	66.6%	66.4%	שיעור בני 0-19
11.7%	3.4%	10.7%	1.3%	1.3%	שיעור בני 65 ומעלה
30.9	20.0	29.9	11.0	12.9	חציון הגיל (שנים)

5. שיעורי פריון וריבוי טבעי

שיעור הריבוי הטבעי של האוכלוסייה הבדווית בנגב היה מאד ומתמיד גבוה באופן משמעותי משיעור הריבוי הטבעי של כלל האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית בישראל (למעט האוכלוסייה החרדית, ועל כך ראו בהמשך). הריבוי הטבעי בקרב האוכלוסייה הבדווית גבוה בשל שיעור פריון גבוה במיוחד. שיעור הפריון הכולל בקרב האוכלוסייה הבדווית גבוה כמעט פי שניים מן השיעור המקביל באוכלוסייה הערבית כולה ופי שניים וחצי מן השיעור המקביל באוכלוסייה היהודית.

¹⁸ הנתונים על הבדויים בכפרים הבלתי מוכרים בנגב מעודכנים לסוף שנת 2006 ונלקחו מתוך: סקר אגודת הגליל 2007, לוח 5.6, עמ' 81. שאר הנתונים נלקחו מתוך: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2008 (מס' 59), לוח 2.10. הנתונים על הנגב מתייחסים לנפת באר-שבע.

לוח 4: שיעורי פרייון כולל וריבוי טבעי לפי אזור גאוגרפי וקבוצת אוכלוסייה,

19 2009

כל הארץ		הנגב		אזור גאוגרפי
יהודים	ערבים	יהודים	בדווים	קבוצת אוכלוסייה
2.9	3.5	2.8	5.7	פרייון כולל
1.5%	2.4%	1.4%	3.8%	ריבוי טבעי

לשם השוואה, שיעור הריבוי הטבעי הגבוה ביותר בישראל נרשם ביישובים שכל תושביהם חרדים. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לסוף 2008, שיעור הריבוי הטבעי השנתי הגבוה ביותר נמדד בעיר מודיעין עילית - 6.1%, ואחריה באלעד - 5.1%, בביתר עילית - 5.1%, בעמנואל - 3.6%, בקריית יערים - 2.9%, וברכסים - 2.8%. היקף האוכלוסייה בששת היישובים הללו (125,700 נפש בסוף שנת 2008) היה דומה להיקף האוכלוסייה בשבעת יישובי הקבע של הבדווים בנגב (ראו האוכלוסיה הבדווית - יישובי הקבע לעיל). כמו כן, שיעור ריבוי טבעי שנתי גבוה במיוחד (בהשוואה לכלל האוכלוסייה הערבית והיהודית) נמדד בערים שאוכלוסייתן חרדית ברובה המכריע, כגון בית שמש (3.3%, 76,100 נפש) ובני ברק (2.9%, 153,300 נפש).²⁰

לפי נתוני שנת 2005, היה הריבוי הטבעי בקרב הבדווים בנגב (4.3%) כפול מן הריבוי הטבעי בקרב האוכלוסייה הערבית בגליל (2.1%) וגבוה מאוד בהשוואה ליישובי המשולש (2.5%) ולערים המעורבות (2.3%).²¹ על שיעור הריבוי הטבעי הגבוה במיוחד בקרב הבדווים בנגב ביחס לשאר האוכלוסייה הערבית מלמד הנתון הבא: בשנת 2005 היה סך כל הריבוי הטבעי השנתי (לידות חי פחות פטירות)

19 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 2010** (מס' 61), לוח 2.4, 3.11, 3.13. "שיעור פרייון כולל" מוגדר כ"מספר הילדים שאישה צפויה ללדת במשך כל ימי חייה".

20 מקור: מקסימוף (2010). משרד הפנים - האגף למהל מוניצפלי, תחום מחקר מוניצפלי, ספטמבר 2010. ראו: **הרשויות המקומיות בישראל - 2008** (פרסום מס' 1414), ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

http://www.cbs.gov.il/publications10/local_authorities08/pdf/h_print.pdf

באוכלוסייה הבדווית בנגב זהה כמעט לסך כל הריבוי הטבעי באוכלוסייה הערבית באזור המשולש: 6,764 נפש לעומת 6,837 נפש בהתאמה. זאת בעוד שבאותה שנה היה היקף אוכלוסיית הבדווים בנגב רק מעט יותר ממחצית האוכלוסייה הערבית במשולש: 143,740 נפש לעומת 253,217 נפש בהתאמה.²²

נוכח העובדה שהן האוכלוסייה בנגב והן האוכלוסייה באזור המשולש היא מוסלמית הומוגנית, ניתן להסיק כי הפער הגבוה בשיעור הריבוי הטבעי בין הבדווים בנגב לבין שאר האוכלוסייה הערבית אינו נובע בהכרח מגורמים דתיים אלא מגורמים תרבותיים ייחודיים לחברה הבדווית. בן־דוד (2004) מסביר כי אחת הסיבות לשיעור הריבוי הטבעי הגבוה אצל הבדווים היא רצון הקבוצה (השבט, החמולה, המשפחה המורחבת) להתעצם כדי לעמוד במאבקי כוח. החשש התמידי של כל קבוצה הוא שתיאלץ להגן על עצמה מפני אויב קונקרטי או פוטנציאלי, והתפיסה הרווחת היא שהגדלת כוחה והתארגנותה עשויות לשמש גורם הרתעה. בן־דוד קובע כי כל נימוק וצורך מודרני להפחית את הילודה מתבטל נוכח גורם תרבותי זה. בהקשר זה בן־דוד מצביע גם על תופעת הפוליגמיה (יותר מאישה אחת לאיש) בחברה הבדווית. לפי מחקרו, שיעור הפוליגמיה באוכלוסייה הבדווית בנגב עמד בשנת 2002 על 30%. המשמעות היא שכמעט לכל גבר בדווי שלישי יש שתי נשים לפחות. בן־דוד מסיק כי הולדת מספר רב של ילדים אפשרית רק באמצעות פוליגמיה, ואחת ממטרות הפוליגמיה היא הולדת ילדים.²³

6. משקי בית

המשפחה הבדווית גדולה באופן משמעותי מכל משפחה אחרת בישראל – ערבית ויהודית כאחת. על פי נתוני 2007, ממוצע הנפשות במשק בית בדווי בנגב היה גבוה ב-30% מהממוצע בקרב משקי בית ערביים וגבוה כמעט פי שניים מהממוצע בקרב משקי בית יהודיים: 6.03, 4.64 ו-3.09 נפש בהתאמה. שיעורם הגבוה ביותר של משקי בית בדווים בנגב היה של אלה שמנו תשע נפשות ויותר: 20.3%. לעומת זאת, שיעורם הגבוה ביותר של משקי בית בקרב האוכלוסייה הערבית הכללית היה של אלה שמנו ארבע וחמש נפשות: 18.2% ו-18.9% בהתאמה.

22 ח'מאיסי (2009), עמ' 36.

23 בן־דוד (2004), עמ' 124-125.

בקרב האוכלוסייה היהודית היה הגבוה ביותר שיעור משקי הבית שמנו שתי נפשות: 25.7%. שיעורם של משקי בית בדוויים המאכלסים שבע נפשות ויותר (40.0%), היה גבוה פי 10 מהשיעור המקביל בקרב משקי בית יהודיים (4.0%).

לוח 5: התפלגות משקי הבית לפי גודלם ולפי קבוצת אוכלוסייה 2007²⁴

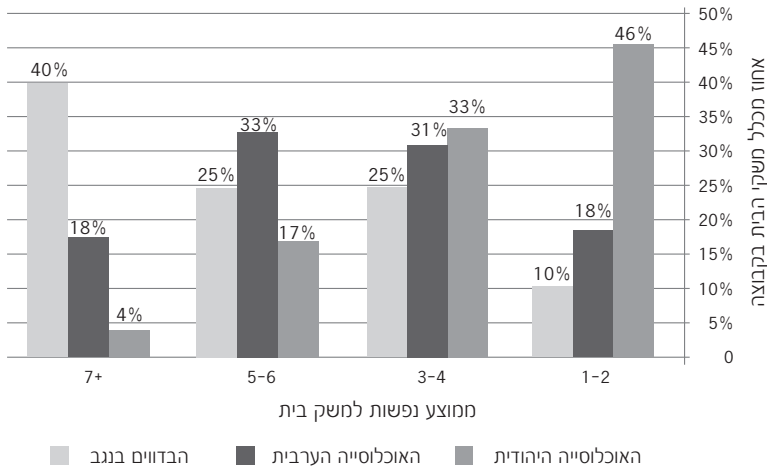
מספר נפשות במשק בית	האוכלוסייה הבדווית	האוכלוסייה הערבית	האוכלוסייה היהודית
1	1.0%	4.2%	20.0%
2	9.4%	14.0%	25.7%
3	10.3%	13.0%	16.8%
4	14.6%	18.2%	16.5%
5	12.8%	18.9%	11.9%
6	11.8%	14.1%	5.0%
7	10.5%	8.8%	4.0%
8	9.2%	4.3%	
+9	20.3%	4.4%	
ממוצע נפשות במשק בית	6.03	4.64	3.09

24 סקר אגודת הגליל 2007; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2010,

לוח 5.1, עמ' 92.

תרשים 4: התפלגות משקי בית לפי גודלם ולפי קבוצת אוכלוסייה, 2007

צפיפות הדיור ביישובי הבדווים גבוהה משמעותית מצפיפות הדיור בכל יישוב אחר בישראל - ערבי ויהודי כאחד. על פי נתוני שנת 2007, שיעורם של משקי בית בדווים בהם התגוררו שתי נפשות ויותר בחדר, היה כפול מן השיעור המקביל בכלל משקי הבית הערביים, וגדול פי חמישה מן השיעור המקביל במשקי בית יהודיים: 18.4%, 9.5% ו-3.7% בהתאמה.

לוח 6: צפיפות הדיור במשק בית לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007²⁵

האוכלוסייה היהודית	האוכלוסייה הערבית	הבדווים בנגב	צפיפות דיור בחדר
58.4%	35.3%	29.9%	פחות מנפש אחת
37.9%	55.2%	51.6%	2-1 נפשות
3.3%	8.5%	14.6%	3-2 נפשות
0.4%	1.0%	3.8%	3 נפשות ויותר

25 סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 111; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2008 (מס' 59), לוח 5.24.

ג. רמת החיים ביישובי הבדווים

1. היישובים הבדוויים: בתחתית המדד החברתי-כלכלי של היישובים בישראל

על פי נתוני המדד החברתי-כלכלי של היישובים בישראל לשנת 2006 (שפורסם מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בנובמבר 2009),²⁶ כל שבעת יישובי הקבע של הבדווים בנגב ויישובי המועצה האזורית אבו-בסמה מדורגים באשכול הנמוך ביותר. באשכול זה מופיעים שני יישובים יהודיים שכל אוכלוסייתם חרדית: ביתר עילית ומודיעין עילית (להרחבה ראו בהמשך: תחולת העוני באוכלוסייה הבדווית בנגב).

2. רמת החיבור לשירותים ולתשתיות עירוניות

אבו-בדר וגוטליב (2008) הזכירו כי תהליך העיור של הבדווים בנגב, שהתבטא בהקמתם של שבעת יישובי הקבע, הביא אמנם לאספקה של מערכת שירותים בסיסיים, כולל מערכת כבישים, בתי ספר, מרפאות ומערכות מים, אלא שרמת השירותים נותרה נחותה בהשוואה לזו הנהוגה ביישובים יהודיים בגודל דומה.²⁷ להלן מאפיינים אחדים הקשורים ברמת החיים ביישובי הבדווים, שימחישו את רמת החיים הירודה ביישובים אלה בהשוואה לרמתה ביישובים הערביים בישראל, שהיא נחותה ממילא מרמת החיים הממוצעת ביישובים היהודיים בארץ.

²⁶ המדד החברתי-כלכלי של היישובים בישראל, שמתפרסם מדי כמה שנים מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מציג שילוב של כמה תכונות חברתיות-כלכליות בסיסיות של האוכלוסייה ביישוב מסוים, ובהן: מקורות כספיים של התושבים, נתונים מתחום הדיור, רמת תשתיות עירוניות, בעלות משקי בית על מוצרים בני-קיימא, רמת מינוע, רמת חינוך והשכלה, מאפייני תעסוקה ואבטלה, מצוקות חברתיות שונות ומאפיינים דמוגרפיים. המדד מחושב על פי 14 משתנים כדלקמן: (1) הכנסה ממוצעת לפנש (כולל גמלאות); (2) רמת המינוע (שיעור אחזקת רכב); (3) אחוז כלי הרכב החדשים; (4) אחוז הזכאים לתעודת בגרות; (5) אחוז הסטודנטים; (6) אחוז דורשי העבודה; (7) אחוז המשתכרים עד שכר המינימום; (8) אחוז המשתכרים מעל פעמיים השכר הממוצע; (9) חציון הגיל; (10) יחס תלות; (11) אחוז המשפחות עם ארבעה ילדים ויותר; (12) אחוז מקבלי דמי אבטלה; (13) אחוז מקבלי גמלה להבטחת הכנסה; (14) אחוז מקבלי קצבת זקנה עם תוספת השלמת הכנסה.

²⁷ אבו-בדר וגוטליב (2008), עמ' 9.

◀ רמת התשתיות ביישובי הקבע

רמת אספקת השירותים והחיבור לתשתיות עירוניות ביישובי הבדווים נמוכה באופן משמעותי בהשוואה לרמתם בקרב כלל האוכלוסייה הערבית. בעוד שרוב מוחלט של היישובים הערביים בארץ מחוברים לרשתות המים והחשמל הארציות, וכמעט כולם מחוברים לתשתיות הביוב, כשליש מן התושבים הבדווים ביישובי הקבע נאלצים להתחבר לרשת פרטית של אספקת מים או לייצר חשמל לעצמם באמצעות גנרטורים פרטיים. תמונה עגומה עולה מבדיקת מצב תשתיות הביוב: כשני שלישים מן התושבים ביישובי הבדווים אינם מחוברים לרשת ביוב ארצית אלא לביבי שופכין (ראו לוח 7 להלן). הבדווים טוענים כי מצב התשתיות הירוד ביישוביהם נובע מהזנחה של רשויות המדינה. המדינה טוענת מנגד כי הבדווים עצמם מערימים קשיים על פעילותה לשיפור התשתיות ביישוביהם, בין היתר מחמת הבנייה הלא-מוסדרת ביישובים אלה והשיעור הנמוך של גביית הארנונה בהם, שמעכב את הרחבת התשתיות הקיימות ובניית תשתיות חדשות.²⁸

◀ רמת התשתיות בכפרים הבלתי מוכרים

דו"ח של משרד הבריאות מדצמבר 2008 תיאר את חומרת המצב בכפרים הבלתי מוכרים בנגב:

"האוכלוסייה בכפרים הבלתי מוכרים מתגוררת במבנים טרוניים, צריפים ו/או אוהלים, ללא אספקה סדירה של מים או של חשמל. מקור מי השתייה בכפרים הבלתי מוכרים הוא מנקודות האספקה של חברת מקורות. אספקת מי השתייה עד הבית מתבצעת באמצעות צינור פלסטיק המחובר לקו מי שתייה של חברת מקורות ו/או על ידי הובלה במיכלים. חלק ממשקי הבית אינם מחוברים כלל לחשמל וחלקם האחר משתמש בגנרטורים שלעתים מופעלים רק מספר שעות ביממה. חימום הבית בחורף מתבצע בעיקר באמצעות שימוש במדורות פתוחות. הבישול נעשה

²⁸ ראו לחשל סקירה של מנהל מקרקעי ישראל באתר:

תוך שימוש בתנורים של גז ו/או מדורות פתוחות. התברואה הסביבתית ירודה, ללא סילוק שפכים מרכזי, ללא בורות ספיגה וללא פינוי אשפה סדיר. אין דרכים סלולות ואין חיבורים לרשת טלפונים קוויים.²⁹

על פי סקר אגודת הגליל לשנת 2007, אין בכלל שירותים, מקלחת או מטבח במקום מגוריהם של כרבע מתושבי הכפרים הבלתי מוכרים.

לוח 7: רמת החיבור לתשתיות ביישובי הבדווים בנגב לעומת כלל היישובים הערביים בארץ, 2007³⁰

סוג התשתית	היישובים הבדווים (יישובי קבע ויישובים בלתי מוכרים)			היישובים הערביים בארץ	
	רשת ארצית	רשת פרטית	מכליות מים	לא מחוברים	כלל היישובים הערביים בארץ
מים	65.4%	34.0%	0.2%	0.4%	95.1%
	17.9%	81.2%	0.4%	0.4%	4.9%
	-	-	-	-	-
	0.1%	0.4%	0.4%	0.1%	0.1%
חשמל	61.2%	38.5%	0.4%	9.2%	94.3%
	9.2%	90.4%	0.4%	90.4%	5.6%
	0.1%	0.4%	0.4%	0.4%	0.1%

29 לשכת הבריאות מחוז הדרום והמרכז הלאומי לבקרת מחלות 2008, עמ' 12 (להלן: מצב הבריאות של תינוקות וילדים בדווים עד גיל 6). ראו:

<http://www.health.gov.il/download/pages/bedouinKids251208.pdf>

30 מקור: סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 117-118.

כלל היישובים הערביים בארץ	היישובים הבדוויים הבלתי מוכרים	היישובים הבדוויים (יישובי קבע ויישובים בלתי מוכרים)	סוג התשתית	
84.6%	0.4%	34.0%	רשת ארצית	ביוב
15.0%	97.9%	65.1%	ביב שופכין	
0.4%	1.7%	0.9%	אחר	
1.6%	25.4%	11.1%	אין	מטבח
98.4%	74.6%	88.9%	יש (1 או יותר)	
1.8%	25.0%	11.5%	אין	מקלחת
98.2%	75.0%	88.5%	יש (1 או יותר)	
2.2%	25.4%	14.2%	אין	שירותים
97.8%	74.6%	85.8%	יש (1 או יותר)	

3. מחסור בתשתיות בתחום הרווחה

יישובי הקבע של הבדוויים סובלים ממחסור בתשתיות רווחה בכלל ובתשתיות לילדים ונוער בפרט. על פי נתוני השנתון הסטטיסטי לבדוויים בנגב לשנת 2004, בשום יישוב אין מרכז למשפחות חד-הוריות, תחנה ליועץ לחיי הנישואין או מרכז לטיפול באלימות במשפחה ולמניעתה. תושבי היישובים הללו נאלצים אפוא לקבל שירותים אלה ביישובים היהודיים הסמוכים.³¹ בחלק מיישובי הבדוויים פועלות מועדוניות שתפקידן לתת לילדים נזקקים מסגרת טיפולית ולימודית בשעות שלאחר הלימודים. במועדוניות אלו מטופלים כמה עשרות ילדים בגיל בית הספר היסודי.³² מצב זה הוא בעייתי נוכח העובדה ש-52% מאוכלוסיית יישובי הבדוויים הם ילדים עד גיל 14 (ראו לוח 1 לעיל).

31 לוינסון ויוגב (2004), עמ' 112.

32 וייסבלאי (2006), עמ' 10, ראו: <http://www.knesset.gov.il/MMM/data/pdf/m01676.pdf>.

4. המרחק משירותים ציבוריים בתחום החינוך, הבריאות, התחבורה והצריכה

שיעור המשפחות הבדויות המרוחקות משירותים ציבוריים שונים גבוה לעומת השיעור הממוצע בכלל האוכלוסייה הערבית. למשל, שיעורן של המשפחות הבדויות המרוחקות חמישה קילומטרים ויותר מבית ספר יסודי, מרפאה או מרכז קניות, גבוה פי שלושה ויותר מן השיעור המקביל בקרב כלל המשפחות הערביות בישראל.³³

לוח 8: המרחק משירותים ציבוריים לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007

מיקום השירות הקרוב ביותר				סוג השירות
יותר מ-5 ק"מ מן היישוב		עד 1 ק"מ מן היישוב		
כלל המשפחות הערביות	משפחות בדויות	כלל המשפחות הערביות	משפחות בדויות	
3.6%	12.1%	65.4%	37.3%	תחבורה ראשית
3.9%	13.1%	71.9%	50.5%	בית ספר יסודי
7.4%	18.0%	64.2%	39.4%	רופא פרטי
7.0%	21.5%	61.5%	36.0%	מרפאה
86.0%	83.4%	2.5%	0.9%	בית חולים
7.1%	28.3%	72.6%	32.3%	מרכז קניות

על פי נתוני השנתון הסטטיסטי לבדווים בנגב לשנת 2004, רבים מן התלמידים הבדווים לומדים בבתי ספר מרוחקים ממקומות מגוריהם: בבתי הספר היסודיים בלקיה ובשגב-שלום, כמו גם בבתי הספר העל-יסודיים בכסייפה ובשגב-שלום, יותר מ-20% מן התלמידים מתגוררים מחוץ ליישוב.³⁴ הלימודים בבתי ספר מחוץ

33 סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 128.

34 לוינסון ויוגב (2004), עמ' 76.

ליישוב המגורים מחייבים את התלמידים לגמוא מרחקים ארוכים בדרכם אל בית הספר ובחזרה. בדרך כלל הם עושים זאת בדרכי עפר ובכבישי גישה לא תקינים. מצב זה יוצר מגוון בעיות, בהן חוסר גנישות לבית הספר מחמת שיבושים בימי החורף, וסכנה של פגיעה בילדים בדרך לבתי הספר.³⁵

זמינות השירותים הציבוריים בעייתית במיוחד בכפרים הבלתי מוכרים. על פי נתוני ארגון רופאים לזכויות אדם והמועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב (שני ארגונים התובעים מהממשלה את השוואת זכויות הבדווים), לא היו כלל שירותי רפואה ב-34 כפרים בשנת 2004, בהם כפרים גדולים כמו אל-פורעה (3,885 תושבים), אל-זעוררה (2,894 תושבים) ותל אל-מלח (1,250 תושבים). בכפר ואדי אל-נעם (6,000 תושבים) היתה מרפאה אחת בלבד. בכל הכפרים הבלתי מוכרים לא היה ולו בית מרקחת אחד. כמו כן נמצא כי בכפרים הבלתי מוכרים היה רופא אחד בממוצע לכל 3,116 תושבים, בעוד שהיחס המקובל בישראל הוא רופא לכל 1,200 עד 1,400 תושבים.³⁶

5. איכות חיים ירודה: חשיפה למפגעים סביבתיים

איכות החיים ביישובי הבדווים ירודה בהשוואה לאיכות החיים בכלל היישובים הערביים בישראל. על פי סקר אגודת הגליל לשנת 2007, שיעורים גבוהים מקרב האוכלוסייה הבדווית – שהם גבוהים פי כמה מן הממוצע באוכלוסייה הערבית – הצהירו כי נחשפו בתכיפות גבוהה למפגעים תברואתיים כגון רעש, ריחות, אבק ועשן. למשל, שיעורם של התושבים הבדווים שהצהירו כי נחשפו בתכיפות גבוהה למפגעים כאבק או כעשן, כפול מן השיעור הממוצע בקרב כלל האוכלוסייה הערבית. נתון זה מסביר את השיעור הגבוה של חולי אסתמה ביישובי הבדווים, ובמיוחד בכפרים הבלתי מוכרים, העולה בהרבה על השיעור הממוצע בקרב כלל האוכלוסייה הערבית (ראו בהמשך הפרק: תחלואה במחלות כרוניות).

35 וייסבלאי (2006), עמ' 7.

36 עבאס (2009), עמ' 8. ראו:

http://d843006.bc470.best-cms.com/uploaded/articlefile_1247136142468HEB.pdf

לוח 9: רמת החשיפה למפגעים סביבתיים לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007³⁷

כלל לא / לעתים רחוקות		לפעמים / לעתים קרובות		תדירות המפגע
כלל האוכלוסייה הערבית	האוכלוסייה הבדוית	כלל האוכלוסייה הערבית	האוכלוסייה הבדוית	קבוצת האוכלוסייה/ סוג המפגע
65.9%	59.6%	34.1%	40.4%	רעשים
71.2%	57.1%	28.8%	42.9%	ריחות רעים (צחנה)
73.8%	48.0%	26.2%	52.0%	אבק
87.7%	73.9%	12.3%	26.1%	עשן

על פי סקר אגודת הגליל לשנת 2007, שיעורם של התושבים הבדוים הסובלים בתכיפות מניתוקי מים ביישוביהם או מקרבה למבני אסבסט, גבוה מן השיעור הכללי באוכלוסייה הערבית. 21.8% מן הנשאלים הבדוים הצהירו כי סבלו משישה מקרים ויותר של ניתוקי מים ביישוביהם בששת החודשים שקדמו לסקר, לעומת 13.3% מתוך כלל האוכלוסייה הערבית. 20.2% מן התושבים הבדוים הצהירו כי הם מתגוררים בקרבת מתקני אסבסט, לעומת 14.3% מכלל האוכלוסייה הערבית.³⁸

42.1% מן הנשאלים הבדוים הצהירו כי אין ביישוביהם פינוי סדיר של אשפה – שיעור גבוה פי שלושה מן השיעור המקביל בקרב כלל האוכלוסייה הערבית 14.2%. רק 61.1% מן הבדוים ציינו כי הם מפנים אשפה למתקני אשפה סגורים, לעומת 92.3% מכלל האוכלוסייה הערבית, ואילו 4.1% מן התושבים הבדוים נוהגים להשליך אשפה במוקדים פתוחים (waste dump), לעומת 1.1% בלבד מכלל האוכלוסייה הערבית בארץ.³⁹

37 סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 305.

38 שם, עמ' 308.

39 שם, עמ' 309.

מדד נוסף המצביע על איכות החיים הנמוכה ביישובי הבדווים, נוגע לביטחון האישי. שיעור המתלוננים על גניבת רכוש או רכב מקרב האוכלוסייה הבדווית גבוה פי שניים עד שלושה מן השיעור המקביל בכלל האוכלוסייה הערבית. על פי סקר אגודת הגליל לשנת 2007, 4.1% מן הבדווים בנגב התלוננו על גניבות (למעט כלי רכב), 3.5% התלוננו על גניבת כלי רכב או חלקים מהם, ו-3.3% התלוננו על ניסיון שוד או גניבה במקום מגוריהם. השיעורים המקבילים בקרב כלל האוכלוסייה הערבית היו 2.7%, 1.6% ו-0.8% בהתאמה.⁴⁰

6. בעלות על מוצרים בני-קיימא

בקרב משקי בית בדוויים נמצא שיעור בעלות נמוך יחסית על מוצרים בני-קיימא (כגון מוצרי חשמל ביתיים ואחרים). על פי נתונים לשנת 2007, שיעורם של משקי בית ערביים, כמו גם השיעור המקביל בכלל משקי הבית בישראל (ערביים ויהודיים) אשר בבעלותם תנור אפייה חשמלי, מקרר, מכונת כביסה, מיקרוגל, טלוויזיה, קו טלפון ומחשב, היה גבוה באופן משמעותי מן השיעור המקביל במשקי הבית של הבדווים בנגב.

לוח 10: שיעור משקי הבית שבבעלותם מוצרים בני-קיימא לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007⁴¹

מוצר	משקי הבית הבדוויים	כלל משקי הבית הערביים	כלל משקי הבית בישראל
תנור אפייה חשמלי	47.4%	89.1%	46.1%
מקרר	86.7%	97.4%	99.6%
מקפיא	19.9%	38.4%	18.7%
מזגן	30.0%	41.0%	70.5%

40 סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 332.

41 שם, עמ' 121-122. הנתונים על כלל משקי הבית בישראל (ערביים ויהודיים) נלקחו מתוך הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2009, לוח 5.33.

מוצר	משקי הבית הבדויים	כלל משקי הבית הערביים	כלל משקי הבית בישראל
מכונת כביסה	71.9%	94.3%	94.6%
שואב אבק	20.9%	59.5%	66.6%
מיקרוגל	39.1%	63.2%	83.3%
טלוויזיה	87.8%	96.8%	90.5%
קו טלפון	18.6%	62.7%	84.3%
מחשב	30.0%	49.6%	68.9%

7. חיבור לתשתיות מחשב, אינטרנט ותקשורת

על פי סקר אגודת הגליל לשנת 2007, שיעורם של המשתמשים במחשב ובשירותי אינטרנט בקרב האוכלוסייה הבדוית נמוך באופן משמעותי משיעור המשתמשים בקרב כלל האוכלוסייה הערבית. למשל, שיעור צריכת שירותי אינטרנט במגזר הבדוי נמוך כמעט פי שניים משיעור הצריכה בקרב כלל האוכלוסייה הערבית: כ-18% לעומת 32% בהתאמה. שיעור המחזיקים בבעלותם טלפון נייד באוכלוסייה הבדוית נמוך אף הוא מהממוצע בכלל האוכלוסייה הערבית: כ-43% לעומת קצת פחות מ-55%, בהתאמה.

לוח 11: שיעורי השימוש במחשב, באינטרנט ובטלפון נייד לפי קבוצת

אוכלוסייה, 2007⁴²

כלל האוכלוסייה הערבית בישראל			האוכלוסייה הבדוית			קבוצת האוכלוסייה
נשים	גברים	כללי	נשים	גברים	כללי	מגדר
42.5%	48.9%	45.8%	28.4%	35.9%	32.2%	שימוש במחשב

כלל האוכלוסייה הערבית בישראל			האוכלוסייה הבדווית			קבוצת האוכלוסייה
נשים	גברים	כללי	נשים	גברים	כללי	מגדר
29.2%	35.1%	32.2%	15.0%	20.4%	17.8%	גלישה באינטרנט
43.9%	64.9%	54.6%	34.9%	50.5%	42.8%	בעלות על טלפון נייד

ד. עבודה, שכר ואבטלה

1. כוח העבודה האזרחי

לפי נתוני סקר אגודת הגליל לשנת 2007, נכללו רק 37.4% מן האוכלוסייה הבדווית (בגילאי 15 ומעלה) בכוח העבודה האזרחי, לעומת 42.6% מכלל האוכלוסייה הערבית. בכוח העבודה האזרחי היה שיעור האבטלה גבוה בעיקר בקרב נשים בדויות: 23.1% לעומת 13.5% בקרב כלל הנשים הערביות בישראל.⁴³ שיעורם של אלה שלא עבדו מעולם מקרב הבדווים היה גבוה פי שניים ויותר מן השיעור המקביל באוכלוסייה הערבית בישראל: 5.8% לעומת 2.5%. נתון זה ממחיש את עומק האבטלה ואת הקושי להיחלץ ממנה ביישובי הבדווים, בהשוואה למצב ביישובים הערביים בישראל.

לוח 12: שיעורי ההשתייכות לכוח העבודה האזרחי ושיעורי האבטלה באוכלוסייה הבדווית ובכלל האוכלוסייה הערבית, 2007⁴⁴

כלל האוכלוסייה הערבית			האוכלוסייה הבדווית			קבוצת האוכלוסייה
נשים	גברים	כללי	נשים	גברים	כללי	מגדר
18.9%	65.6%	42.6	11.4%	63.2%	37.4%	שיעור ההשתייכות לכוח העבודה האזרחי
13.5%	9.1%	10.1	23.1%	15.5%	16.7%	שיעור האבטלה
5.9%	1.5%	2.5	15.4%	4.1%	5.8%	לא עבדו מעולם

⁴³ כוח העבודה האזרחי כולל בני 15 ומעלה, מועסקים ובלתי מועסקים (מובטלים), למעט תלמידים בבתי ספר, אנשים שעבדו בלא תמורה (מתנדבים), עקרות בית ואנשים שאינם מסוגלים לעבוד (עקב נכות או אבדן כושר העבודה). ראו: מנאע (2008), עמ' 71.

⁴⁴ סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 146-147.

על פי נתונים המתייחסים לנגב בשנת 2007, היה שיעור האבטלה הממוצע באוכלוסייה הבדווית גבוה פי שניים ויותר מן השיעור המקביל באוכלוסייה היהודית. שיעור ההשתייכות הכללי לכוח העבודה האזרחי באוכלוסייה הבדווית היה נמוך באופן משמעותי לעומת שיעורו באוכלוסייה היהודית, וזאת בשל שיעורן הזעום של נשים בדוויות המשתייכות לכוח העבודה האזרחי (כ-11%).

לוח 13: שיעורי ההשתייכות לכוח העבודה האזרחי ושיעורי האבטלה בנגב לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007⁴⁵

האוכלוסייה היהודית			האוכלוסייה הבדווית			קבוצת האוכלוסייה
נשים	גברים	כללי	נשים	גברים	כללי	מגדר
52.9%	58.9%	55.8%	11.4%	63.2%	37.4%	אחוז ההשתייכות לכוח העבודה האזרחי
8.7%	6.0%	7.3%	23.1%	15.5%	16.7%	שיעור האבטלה

על פי נתונים לשנת 2004, לא זו בלבד שההכנסה הממוצעת של משק בית בדווי בנגב נמוכה מההכנסה הממוצעת לכלל האוכלוסייה הערבית, אלא ששיעורו היחסי של מרכיב "תשלומי העברה" (מהמוסד לביטוח לאומי) בהכנסה זו גבוה משמעותית לעומת השיעור המקביל בכלל משקי הבית הערביים: 31.8% לעומת 19.4%, וזאת כתוצאה משיעור גבוה של מקבלי קצבת ילדים בגין שיעורי פריון גבוהים. נתון זה ממחיש את מצוקת הפרנסה ביישובי הבדווים בנגב, שמתבטאת ברמת שכר נמוכה יחסית, ואת העובדה שיותר מכל פלח אוכלוסייה אחר בארץ, הבדווים נאלצים להסתמך על תשלומי המוסד לביטוח לאומי.

45 הנתונים על האוכלוסייה הבדווית נלקחו מתוך: סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 146. הנתונים על האוכלוסייה היהודית עובדו מתוך: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח אדם לשנת 2007, לוח 1.22.

לוח 14: התפלגות ההכנסה הממוצעת ברוטו של משקי בית באוכלוסייה הבדווית ובכלל האוכלוסייה הערבית, 2005⁴⁶

כלל משקי הבית הערביים		משקי הבית הבדוויים בנגב		קבוצת האוכלוסייה	
שיעור מן ההכנסה	סכום בש"ח	שיעור מן ההכנסה	סכום בש"ח	התפלגות ההכנסה הממוצעת	
75.2%	5,624	69.4%	5,823	עבודה	מקור ההכנסה
21.3%	1,597	30.1%	2,526	תשלומי העברה	
3.5%	262	0.5%	46	הכנסה אחרת	
100.0%	7,483	100.0%	8,395	סה"כ הכנסה ממוצעת ברוטו	

2. רמת שכר וקבוצות הכנסה

בנתוני המוסד לביטוח לאומי לשנת 2008 בולט ייצוגם של שכירים בדוים בקבוצות השכר הנמוכות במשק. ברובם המכריע של יישובי הבדוים בנגב משכרתם של יותר ממחצית השכירים ביישוב אינה עולה על שכר המינימום במשק; כ-90% מן השכירים הבדוים ביישובי הקבע בנגב משתכרים פחות מן השכר הממוצע במשק. זאת לעומת השכירים ביישובים היהודיים בנגב, שכשלושה רבעים מהם משתכרים פחות מן השכר הממוצע במשק. ביישובים היהודיים שבראש המדד החברתי-כלכלי, דוגמת להבים, עומר ומיתר, משכרתם של יותר ממחצית השכירים ביישוב עולה על השכר הממוצע במשק ומגיעה לעתים עד פי ארבעה ממנו.

לוח 15: התפלגות שכירים ביישובים בדוויים ויהודיים בנגב לפי קבוצות

שכר, 2008⁴⁷

היישוב	עד שכר מינימום	משכר מינימום עד השכר הממוצע במשק	מהשכר הממוצע במשק עד השכר הממוצע במשק ומעלה	מפעמיים השכר הממוצע במשק ומעלה
יישובים בדוויים				
רהט	56.9%	34.6%	7.6%	0.9%
תל-שבע	54.7%	35.8%	7.3%	2.2%
ערערה בנגב	49.4%	37.8%	11.3%	1.5%
חורה	46.7%	41.1%	10.5%	1.7%
כסיפה	51.3%	38.8%	8.7%	1.2%
לקיה	54.4%	34.3%	9.9%	1.4%
שגב-שלום	56.7%	36.8%	5.5%	1.0%
סה"כ	54.2%	36.3%	8.3%	1.2%
יישובים יהודיים				
כפרים בלתי מוכרים	54.5%	38.2%	6.5%	0.8%
יישובים יהודיים				
באר-שבע	44.1%	32.6%	15.6%	7.7%

47 הנתונים עובדו מתוך: בנדלק (2010). בסקירה זו נעשה שימוש במונח: "שבטי בדוים ואוכלוסייה מחוץ ליישובים". ראו:

http://www.btl.gov.il/Publications/survey/Documents/seker_228.pdf

מפעמיים השכר הממוצע במשק ומעלה	מהשכר הממוצע במשק עד פעמיים השכר הממוצע במשק	משכר מינימום עד השכר הממוצע במשק	עד שכר מינימום	היישוב
2.5%	13.1%	36.5%	47.9%	קריית־גת
4.7%	14.3%	40.2%	40.8%	אילת
2.2%	12.6%	35.5%	49.7%	אופקים
8.7%	16.7%	31.4%	43.2%	דימונה
5.2%	17.3%	35.1%	42.4%	ירוחם
1.7%	12.5%	33.6%	52.2%	נתיבות
31.6%	22.9%	18.2%	27.3%	להבים
33.4%	21.7%	17.7%	27.2%	עומר
26.9%	23.4%	21.6%	28.1%	מיתר
4.1%	14.3%	30.3%	51.3%	מצפה רמון
2.5%	14.7%	39%	43.8%	שדרות
7%	14.7%	35.8%	42.5%	ערד
7%	15.3%	33.9%	43.8%	סה"כ

על פי נתוני המוסד לביטוח לאומי היה ממוצע השכר החודשי למשרת שכיר ביישובי הבדווים בנגב בשנת 2008 נמוך ב-34% מממוצע השכר החודשי למשרת שכיר ביישובים יהודיים בנגב: 4,138 ש"ח לעומת 6,308 ש"ח בהתאמה. ממוצע השכר החודשי של שכירים בדווים היה נמוך ב-39% מהממוצע המקביל של שכירים יהודים (4,793 ש"ח לעומת 7,817 ש"ח בהתאמה), ואילו ממוצע השכר החודשי של שכירות בדויות היה נמוך ב-47% מהממוצע המקביל של שכירות יהודיות (2,569 ש"ח לעומת 4,852 ש"ח בהתאמה). ביישובי הבדווים נרשם ממוצע השכר החודשי הנמוך ביותר למשרת שכיר דווקא בעיר הגדולה רהט: 3,922 ש"ח בחודש.⁴⁸

לוח 16: ממוצע שכר חודשי של שכירים ביישובים בדוויים ויהודיים בנגב
לפי מגדר, 2008

שכר ממוצע לחודש (במשך שנה, בש"ח)			מגדר
נשים	גברים	כללי	היישוב
יישובים בדוויים			
2,407	4,640	3,922	רהט
2,423	4,796	4,157	תל-שבע
2,345	5,102	4,536	ערערה בנגב
3,297	5,299	4,747	חורה
2,539	5,001	4,276	כסייפה
3,119	4,656	4,206	לקיה
2,570	4,481	3,859	שגב-שלום
2,502	4,592	4,037	מועצה אזורית אבו-בסמה
2,569	4,793	4,138	ממוצע יישובים בדוויים
יישובים יהודיים			
5,028	7,962	6,444	באר-שבע
4,122	6,008	5,047	קריית-גת
4,929	6,713	5,843	אילת
3,940	5,802	4,817	אופקים
4,331	8,981	6,731	דימונה
4,359	7,712	6,085	ירוחם
3,757	5,581	4,592	נתיבות
8,949	17,378	13,020	להבים
9,297	17,604	13,476	עומר
8,162	15,532	11,813	חיתר
3,918	6,557	5,146	מצפה רמון

שכר ממוצע לחודש (במשך שנה, בש"ח)			מגדר
נשים	גברים	כללי	
4,135	6,317	5,261	היישוב שדרות
4,566	8,295	6,397	ערד
4,852	7,817	6,308	ממוצע יישובים יהודיים
4,625	7,404	6,093	כלל היישובים בנגב⁴⁹

אחת הסיבות לרמת השכר הירודה ביישובי הבדווים, בהשוואה לרמה המקבילה ביישובים היהודיים, נובעת מכך שמספר חודשי העבודה הרצופים ששכירים בדווים עובדים לאורך השנה קטן מזה של שכירים יהודים. מטבע הדברים קיים פער בין שכרם של מי שעובדים חודשים ספורים בלבד בשנה לבין שכרם של מי שעובדים ברציפות: שכירים המועסקים ברציפות נהנים ממסגרת שכר יציבה יותר וממשכורת גבוהה יותר. על פי נתוני המוסד לביטוח לאומי, עבדו בשנת 2008 רק 46% מן השכירים הבדווים 12 חודשים ברציפות, בעוד שהשיעור המקביל בקרב שכירים יהודים בנגב היה 60%. שכיר בדווי עבד בממוצע חודש אחד פחות בשנה לעומת שכיר יהודי (8.8 לעומת 9.8 בהתאמה).⁵⁰

העובדה שמרבית השכירים ביישובי הבדווים אינם מועסקים ברציפות במהלך השנה, מעידה אף היא על מצוקת הפרנסה ועל הקושי להיחלץ ממעגל האבטלה ביישובים אלה.

3. ענפי תעסוקה

על פי נתוני סקר תעשיות בנגב לשנת 2008,⁵¹ חלקם של הבדווים המועסקים בתעשייה בנגב נמוך משמעותית מחלקם באוכלוסיית האזור (25% מכלל

⁴⁹ נתונים אלה מתייחסים לכל היישובים בנפת באר־שבע ובכללם היישובים הנכללים בשטח שיפוטן של המועצות האזוריות המשתייכות לנפה זו, בנוסף על יישובי הקבע של הבדווים והיישובים היהודיים המופיעים בלוח.

⁵⁰ הנתונים מתייחסים לשבעת יישובי הקבע של הבדווים בנגב וכן ליישובי השבטים הנכללים בתחום השיפוט של המועצה האזורית אבו־בסמה. ראו: בנדלק (2010).

⁵¹ גרדוס ונוריאל (2009), ראו: <http://seker.ncrd.org.il/docs/seker-2008.pdf>.

התושבים). בשנת 2008 הגיע חלקם של הבדווים בכלל המועסקים בתעשייה ל-3.7% בלבד. מאז שנת 2001 לא חל שינוי בנתון זה, שעמד בזמנו על 4%.

רוב המועסקים הבדווים בתעשייה משתייכים לענפים המסורתיים ותופסים את המשרות הנחותות ביותר במפעלים, בעיקר בתחומי השירותים. הענף הבולט בהעסקת בדווים הוא המינרלים האל-מתכתיים: 14% מהמועסקים בענף הם בדווים, בעיקר במפעלים למוצרי בניין. הענף השני הוא המזון והמשקאות (12.9%). שיעורם הנמוך ביותר של מועסקים בדווים נרשם בענף החשמל והאלקטרוניקה (0.5%) ובענף הדפוס (1.2%).

רמת הפיתוח התעשייתי בשבעת יישובי הקבע של הבדווים נגבב נמוכה ביותר. מספר המפעלים בהם זעום ורובם עוסקים בתחומי הבניין, המתכות והמזון. ברהט, העיר הבדווית הגדולה ביותר, קיימים רק 13 מפעלים, והגדול שבהם מעסיק 21 עובדים.

גם בשאר יישובי הקבע של הבדווים התעשייה מצומצמת מאוד. בסקר תעשיית נגבב 2008 נצפו בסך הכל תשעה מפעלים המעסיקים 152 עובדים. שני ענפי התעשייה הבולטים הם ענף הטקסטיל וההלבשה המעסיק 42.1% מכלל המועסקים הבדווים, וענף המינרלים האל-מתכתיים המעסיק 39.5% מהם. ראוי לציין כי מפעל הטקסטיל הבולט הוא "לקיה אריגת הנגב", המעסיק 60 עובדות בייצור שטיחים, בגדים ואריגים אותנטיים ומנוהל על ידי נשים בדוויות.⁵²

ביולי 2009 נחתם הסכם בין משרד התמ"ת לבין ג'וינט ישראל להקמת שמונה מרכזי תעסוקה לבדווים בנגב, בהשקעה של חמישה מיליון וחצי ש"ח: מרכז תעסוקה בכל אחד משבעת יישובי הקבע ומרכז נוסף בתחום המועצה האזורית אבו-בסמה. מטרתם של המרכזים להעניק ייעוץ והכוונה למועסקים בדווים ולסייע להם להתמודד עם חסמים המונעים את שילובם בשוק העבודה.⁵³

52 גרדוס ונוראל (2009).

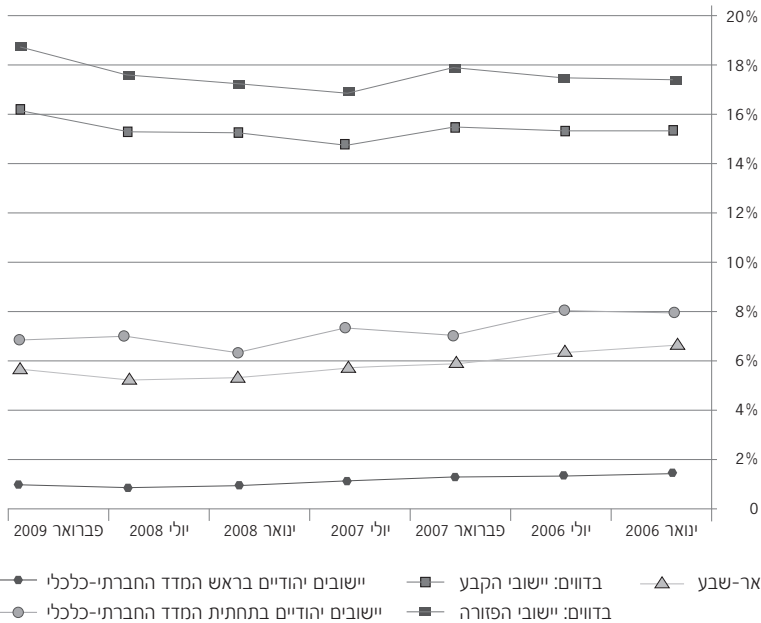
53 משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, 20 ביולי 2009, הודעה לתקשורת, ראו: <http://www.tamas.gov.il/NR/exeres/FE4E51D7-88B1-4DEB-B7A1-C0E89B06067D.htm>.

4. אבטלה

עומק האבטלה ביישובי הבדווים הוא עובדה מוצקה. על פי נתוני שירות התעסוקה נרשמו בשנים האחרונות (2006-2009) שיעורי אבטלה גבוהים במיוחד, הן ביישובי הקבע של הבדווים והן ביישובי הפזורה. ולא זו בלבד: שיעורי האבטלה ביישובים אלה נתונים במגמת עלייה מתמדת. ביישובים היהודיים בנגב, הן אלה המדורגים בתחתית המדד החברתי-כלכלי והן המדורגים בראש המדד, שיעורי האבטלה יורדים.

תרשים 5: שיעורי האבטלה ביישובים הבדויים וביישובים היהודיים בנגב,

⁵⁴ 2009-2006

אחד הגורמים המקשים על מציאת תעסוקה ראויה ויציבה הוא רמת השכלה נמוכה, שכן קיים קשר הפוך בין רמת ההשכלה לשיעור האבטלה: ככל שרמת ההשכלה באוכלוסייה נמוכה, כן עולה שיעור האבטלה בקרבה. רמת ההשכלה באוכלוסייה הבדווית היא נמוכה ביחס לממוצע הכלל-ערבי במדינה וביחס לממוצע הארצי (להרחבה ראו להלן: רמת ההשכלה: רקע כללי). שיעור אבטלה גבוה מעמיק את תחולת העוני בחברה.

54 המקור: שירות התעסוקה, דו"חות לשנים 2006-2009, ראו:

<https://www.taasuka.gov.il/Taasuka>. היישובים הבדויים הם חורה, כסיפה, לקיה, ערעה בנגב, רהט, שגב-שלום ותל-שבע. יישובי השבטים הם אבו־קרינאת, אבו־רביעה, אבו־רקייק, אעצם, מסעודין אל־עזאמה. היישובים היהודיים בתחתית הממד החברתי-כלכלי הם אופקים, נתיבות, ירוחם, דימונה. היישובים היהודיים בראש הממד החברתי-כלכלי הם להבים, עומר ומיתר.

ה. עוני

1. תחולת העוני באוכלוסייה הבדווית בנגב

תחולת העוני באוכלוסייה הבדווית בנגב גבוהה מכלל פלח אוכלוסייה אחר. העוני בקרב הבדווים עמוק יותר מאשר בחברה הערבית בארץ ובחברה החרדית, שהיא פלח האוכלוסייה העני ביותר בקרב החברה היהודית. על פי נתוני המדד החברתי-כלכלי לשנת 2006, שהתפרסם מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בנובמבר 2009, לא זו בלבד שכל יישובי הבדווים בנגב מדורגים באשכול הנמוך ביותר (ראו לעיל: היישובים הבדווים: בתחתית המדד החברתי-כלכלי של היישובים בישראל), אלא שהם רוב מכריע באשכול זה: שבעה מתוך תשעה יישובים. שני היישובים האחרים באשכול הם שתי ערים שכל אוכלוסייתן חרדית: ביתר עילית ומודיעין עילית.

לוח 17: יישובי האשכול התחתון במדד החברתי-כלכלי, 2006⁵⁵

מגזר	היישוב	דירוג
ערבי-בדווי	תל-שבע	1
ערבי-בדווי	כסייפה	2
ערבי-בדווי	ערערה בנגב	3
ערבי-בדווי	שגב-שלום	4
יהודי-חרדי	ביתר עילית	5
ערבי-בדווי	רהט	6
יהודי-חרדי	מודיעין עילית	7
ערבי-בדווי	חורה	8
ערבי-בדווי	לקיה	9

מנתוני השנים 2004 ו-2007 (השנים שלגביהן קיים מידע ממוקד על הבדווים בנגב) עולה כי תחולת העוני באוכלוסייה הבדווית בנגב, ובמיוחד בכפרים הבלתי מוכרים, גבוהה בהרבה מתחולת העוני בקרב כלל האוכלוסייה הערבית, שהיא עצמה גבוהה משמעותית מתחולת העוני באוכלוסייה היהודית.

לוח 18: תחולת העוני בקרב נפשות לפי קבוצת אוכלוסייה, 2004, 2007⁵⁶

האוכלוסייה היהודית	כלל האוכלוסייה הערבית	האוכלוסייה בכפרים הבלתי מוכרים	כלל האוכלוסייה הבדווית בנגב	שנה
17.1%	51.6%	79.1%	72.1%	2004
16.2%	54.5%	76.5%	71.5%	2007

מחקרם של בר־אל, מלול ורוזנבוים מאוניברסיטת בן-גוריון (2009) ממחיש את מצוקת העוני באוכלוסייה הבדווית בנגב: לא זו בלבד שמועסק בדווי נושא בנטל הפרנסה של שמונה נפשות (לעומת 4.7 נפשות למועסק באוכלוסייה הערבית ו-2.7 נפשות למועסק באוכלוסייה היהודית), אלא שעליו לעשות זאת באמצעות רמת שכר נמוכה בהרבה בהשוואה לרמת השכר הממוצעת הארצית.⁵⁷

אבו־בדר וגוטליב (2009) הראו כי קיים קשר חיובי בין תחולת עוני גבוהה לבין פרמטרים חברתיים-כלכליים אחדים כגון: מספר נפשות גדול במשפחה (ובמיוחד מספר גדול של ילדים), שיעורי אבטלה גבוהים, שיעור נמוך של השתייכות לכוח העבודה האזרחי, רמת השכלה נמוכה, מגורים בפריפריה וכדומה.⁵⁸ על פי נתוני

⁵⁶ המקור לנתוני תחולת העוני בקרב כלל אוכלוסיית הבדווים בנגב והאוכלוסייה הבדווית בכפרים הבלתי מוכרים בנגב: אבו־בדר וגוטליב (2009). ראו:

http://www.vanleer.org.il/econsoc/ppt/09beduin_abubadar_gottlieb.pdf

המקור לנתוני תחולת העוני בקרב כלל האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית: המוסד לביטוח לאומי, **סקירה שנתית 2008**, עמ' 344, 346.

⁵⁷ בר־אל, מלול ורוזנבוים (2009). לתמצית המחקר ראו:

http://www.bengis.org/image/users/86260/ftp/my_files

⁵⁸ Abu-Bader & Gottlieb (2009), pp. 23-37.

המועצה הלאומית לשלום הילד, היו בשנת 2009 59.9% מן המשפחות העניות בישראל משפחות עם ארבעה ילדים ויותר.⁵⁹ יש לזכור כי שיעורן של משפחות כאלו ביישובי הקבע של הבדווים בנגב בשנת 2006 היה כ-58% במומצע (ראו לוח 1, לעיל) ומכאן ניתן להסיק כי גם ב-2009 הוגדרו יותר ממחצית המשפחות הבדוויות עניות.

נתוני המועצה הלאומית לשלום הילד מצביעים על כך שביישובי הבדווים בנגב נרשם בשנת 2009 שיעור הילדים הגבוה ביותר בישראל שחיו במשפחות שקיבלו הבטחת הכנסה, לפי הפירוט הבא: לקיה (46.9% מהילדים השתייכו למשפחות שקיבלו הבטחת הכנסה), כסייפה (42.2%), שגב-שלום (40.5%), תל-שבע (37.1%), ערערה בנגב (32.3%) וחורה (32.3%). שיעורים אלה היו גבוהים פי חמישה עד שבעה מהמומצע הכלל-ארצי, שעמד ב-2009 על 4.9%, וגבוהים באופן משמעותי מיישובים יהודיים שבלטו אף הם באחוז גבוה יחסית של ילדים שחיו במשפחות שקיבלו הבטחת הכנסה באותה שנה: עכו (15.1%), צפת (12.7%), קריית מלאכי (12.2%), אופקים (10.2%), נצרת עילית (10.1%), טבריה (10.1%).⁶⁰

2. הקשר בין רמת ההשכלה לתחולת העוני

מחקרים מראים כי הקשר בין תחולת העוני לרמת השכלה באוכלוסייה הוא הפוך: ככל ששורדת רמת ההשכלה כן עולה תחולת העוני. על פי מחקרם של אבו-בדר וגוטליב (2008), יותר מ-80% מבעלי רמת ההשכלה הבסיסית (חסרי השכלה ובעלי השכלה שאינה עולה על שמונה שנות לימוד) באוכלוסייה הבדווית בנגב נפלו אל מתחת לקו העוני, לעומת כ-70% מקרב כלל האוכלוסייה הערבית. יותר ממחצית האקדמאים הבדווים הוגדרו עניים (לעומת כשליש בכלל האוכלוסייה הערבית).⁶¹

59 המועצה הלאומית לשלום הילד, לקט נתונים מתוך השנתון "ילדים בישראל 2010". ראו: www.knesset.gov.il/committees/heb/material/data/avoda2011-01-04.doc

60 מקור הנתונים: שם

61 אבו-בדר וגוטליב (2009).

לוח 19: הקשר בין רמת ההשכלה לתחולת העוני באוכלוסייה הבדווית ובכלל האוכלוסייה הערבית, 2007

תחולת העוני לפי קבוצות אוכלוסייה			רמת ההשכלה (בשנים)
כלל האוכלוסייה הערבית	האוכלוסייה בכפרים הבלתי מוכרים	כלל האוכלוסייה הבדווית בנגב	
69.4%	83.3%	82.1%	8-0
60.8%	76.7%	70.7%	12-9
31.7%	56.6%	55.6%	13 ויותר
58.9%	76.5%	72.6%	סה"כ

ו. חינוך והשכלה

ו.1 רמת ההשכלה: רקע כללי

על פי נתונים לשנת 2007, שיעורם של חסרי ההשכלה בחברה הבדווית (9.7%) גבוה כמעט פי שניים משיעורם בכלל האוכלוסייה הערבית (5.0%) ועולה פי חמישה על שיעורם באוכלוסייה היהודית (1.9%). שיעורם של בוגרי בית ספר יסודי וחיבת ביניים בלבד באוכלוסייה הבדווית זהה לשיעורם בכלל האוכלוסייה הערבית וכפול משיעורם באוכלוסייה היהודית. לעומת זאת, שיעורם של בעלי השכלה גבוהה (אקדמית ושאינה אקדמית) באוכלוסייה הבדווית (8.4%) נמוך במקצת משיעורם בכלל האוכלוסייה הערבית (13.8%) ונמוך משמעותית (פי ארבעה ויותר) משיעורם באוכלוסייה היהודית (36.5%).⁶²

---

62 הנתונים מתייחסים לבני 15 ומעלה. הקטגוריה "השכלה אחרת" מתייחסת לבוגרי ישיבות ולבעלי השכלה כלשהי שלא קיבלו תעודה. מקור הנתונים על האוכלוסייה הבדווית ועל כלל האוכלוסייה הערבית: **סקר אגודת הגליל 2007**, עמ' 204-205. הנתונים על האוכלוסייה היהודית עובדו מתוך: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **סקר כוח אדם לשנת 2007**, לוח 1.18.

לוח 20: רמת ההשכלה לפי סוג התעודה המבוהה ביותר, מנרד וקבוצת אוכלוסייה, 2007

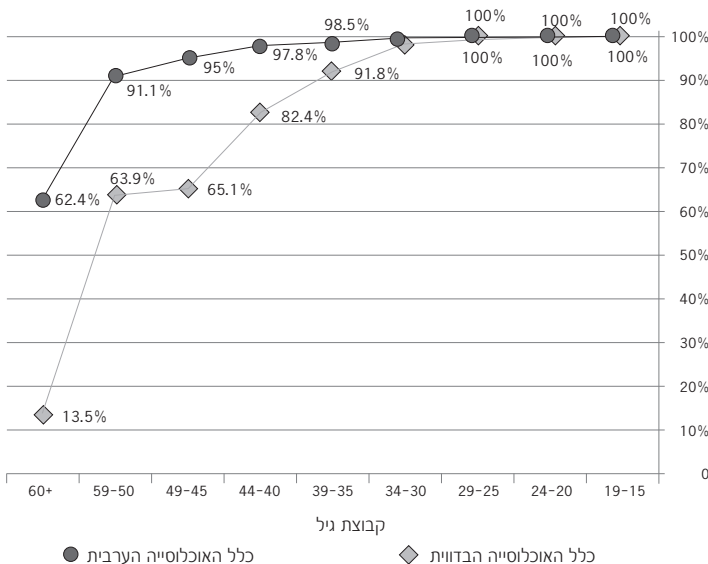
האוכלוסייה היהודית			כלל האוכלוסייה הערבית			האוכלוסייה הברדווית			רמת ההשכלה
נשים	גברים	כללי	נשים	גברים	כללי	נשים	גברים	כללי	מנרד
2.5%	1.2%	1.9%	7.5%	2.5%	5.0%	14.5%	5.0%	9.7%	חסרי השכלה
			6.3%	4.2%	5.3%	10.3%	4.9%	7.6%	בעלי השכלה כלשהי
16.5%	20.2%	18.3%	13.1%	12.4%	12.7%	11.2%	12.9%	12.0%	בוגרי בית ספר יסודי
			22.8%	26.8%	24.8%	22.8%	26.4%	24.6%	בוגרי חטיבת ביניים
15.1%	20.1%	17.5%	16.5%	18.9%	17.7%	12.1%	19.4%	15.8%	בוגרי תיכון (ללא בגרות)
			21.1%	20.5%	20.8%	22.6%	21.2%	21.9%	בעלי תעודת בגרות
23.2%	21.4%	22.3%							

רמת התשכלה	האוכלוסיה היהודית			כלל האוכלוסיה הערבית			האוכלוסיה הבדוית			מגדר
	נשים	גברים	כללי	נשים	גברים	כללי	נשים	גברים	כללי	
בוגרי סכללה או בעלי השכלה גבוהה שאינה שקדמית	14.6%	11.8%	13.2%	6.4%	6.2%	6.3%	2.8%	2.5%	2.7%	
בעלי תואר ראשון ומעלה	24.8%	21.7%	23.3%	6.3%	8.6%	7.5%	3.8%	7.6%	5.7%	
השכלה אחרת	3.3%	3.6%	3.5%	-	-	-	-	-	-	

2. ידיעת קרוא וכתוב

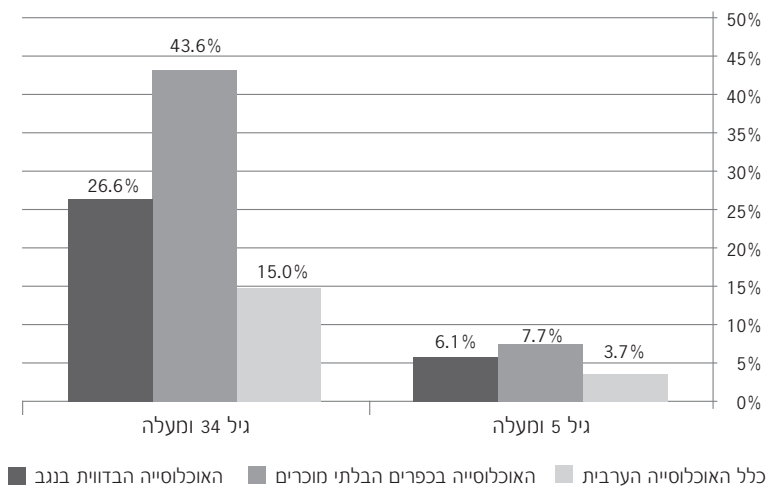
על פי סקר אגודת הגליל לשנת 2007, הפער בין שיעורם של יודעי קרוא וכתוב באוכלוסייה הבודווית בנגב לבין שיעורם של אלה בקרב כלל האוכלוסייה הערבית מתחיל לבלוט בקבוצת הגיל 35-39 והולך ומעמיק בקבוצות הגיל העליונות. כשליש מהאזרחים הבודווים בגילאי 45-59 הם אנאלפביתים, בעוד ששיעורם בכלל האוכלוסייה הערבית נע בין 5% ל-9%. לנתונים אלה נודעת השפעה מכרעת על סיכוייהם של עובדים בדווים למצוא תעסוקה ברמת שכר נאותה, ועל יכולתם של מובטלים בדווים להיחלץ ממעגל האבטלה. יש לזכור כי המשתייכים לקבוצות גיל אלו נחשבים בדרך כלל למי שנושאים בעיקר נטל הפרנסה של משפחותיהם. סיכוייהם הנמוכים למצוא פרנסה מספקת מחמת השכלתם הנמוכה עלולים לגזור על משפחותיהם חיים מתחת לקו העוני (על הקשר ההפוך בין רמת ההשכלה לתחולת העוני - ראו לעיל: רמת שכר וקבוצות הכנסה).

תרשים 6: שיעור יודעי קרוא וכתוב לפי גיל וקבוצת אוכלוסייה, 2007⁶³

על פי סקר אגודת הגליל לשנת 2007, כרבע מבני 34 ומעלה באוכלוסייה הבדויה לא למדו מעולם בבית ספר, לעומת 15% מקרב כלל האוכלוסייה הערבית. שיעור גבוה יותר נמדד בכפרים הבלתי מוכרים בנגב: יותר מ-43% מבני 34 ומעלה המתגוררים בכפרים אלה לא למדו מעולם בבית ספר.

תרשים 7: שיעורי אי-למידה בבית ספר על פי קבוצת אוכלוסייה, 2007⁶⁴

3. תוצאות מבחני המיצ"ב של תלמידי כיתות ה' ו-ח'

הפער בין הישגיהם הלימודיים של תלמידים בדוים להישגיהם של כלל התלמידים במערכות החינוך, הערבית והעברית, ניכר עוד בשלב בית הספר היסודי וחטיבת הביניים. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת הלימודים תשס"ו (2006/2005), אשר מתייחסים למבחני מיצ"ב (מדדי יעילות וצמיחה בית ספרית), הישגיהם של תלמידי כיתות ה' ו-ח' במחוז הדרום שלומדים במערכת החינוך הערבית - רובם המכריע בדוים - היו נמוכים משמעותית מהישגיהם של תלמידי כיתות אלו בכלל מערכת החינוך

הערבית, שהיו בתורם נמוכים מהישגי התלמידים בכיתות אלו במערכת החינוך העברית. במתמטיקה, ערבית ומדע וטכנולוגיה כשלו תלמידי כיתות ה' של החינוך הערבי הלומדים במחוז הדרום בהשגת ציון עובר, והשיגו ציונים נמוכים מ-60. עגומה יותר היא תמונת המצב בקרב תלמידי כיתות ח' במערכת החינוך הערבית במחוז הדרום, שכן אלה כשלו בכל מבחני המיצ"ב. הישגיהם הנמוכים ביותר נרשמו באנגלית ומתמטיקה.

לוח 21: הישגי תלמידי כיתות ה' ו-ח' במבחני המיצ"ב לפי סוג מערכת החינוך, תשס"ו (2006/2005)⁶⁵

תלמידי כיתה ח'			תלמידי כיתה ה'			
חינוך עברי	חינוך ערבי: כלל-ארצי	חינוך ערבי: מחוז הדרום	חינוך עברי	חינוך ערבי: כלל-ארצי	חינוך ערבי: מחוז הדרום	
74.5	64.6	54.2	74.3	69.3	56.5	ערבית / עברית
58.5	51.8	38.4	76.3	71.3	62.0	אנגלית
53.0	45.6	33.5	71.3	53.0	41.0	מתמטיקה
67.9	59.4	47.6	81.3	67.1	55.6	מדע וטכנולוגיה

4. זכאות לתעודת בגרות

שיעור תלמידי י"ב הבדוים שהיו זכאים לתעודת בגרות בשנת הלימודים תשס"ח (2008/2007) היה נמוך בהשוואה לממוצע הכלל ארצי, ובחלק מיישובי הבדוים היה אף נמוך מן הממוצע הכללי במערכת החינוך הערבי. שיעורם של תלמידי י"ב ביישובי הבדוים, שעמדו בדרישות הסף של האוניברסיטאות, היה כשליש עד חמישית בלבד. שיעור זה נמוך משמעותית מן הממוצע הכלל-ארצי ומן הממוצע במערכת החינוך הערבי.

65 המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2010 (מס' 61), לוחות

לוח 22: שיעור הזכאים לתעודת בגרות והעומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות ביישובים בדוויים ובישובים יהודיים בנגב לפי סוג מערכת החינוך, תשס"ח (2007/2008)⁶⁶

היישוב	אחוז הזכאים לתעודת בגרות מכלל תלמידי י"ב ביישוב	אחוז העומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות מכלל תלמידי י"ב ביישוב
רהט	35.7%	21.3%
חורה	42%	31.2%
כסייפה	41.4%	29.5%
לקיה	46.7%	23%
ערערה בנגב	25.2%	19.8%
שנב-שלום	38.3%	14.8%
תל-שבע	43%	29.8%
מועצה אזורית אבו־בסמה	36.4%	27.3%
באר־שבע	54.6%	44.3%
קריית־גת	56.2%	39.8%
אילת	54.8%	45.2%
דימונה	60.6%	44.7%
נתיבות	49.6%	32.4%
אופקים	36.7%	28.1%
ערד	44.2%	41.5%
שדרות	60.2%	36.2%
ירוחם	53.6%	38.4%

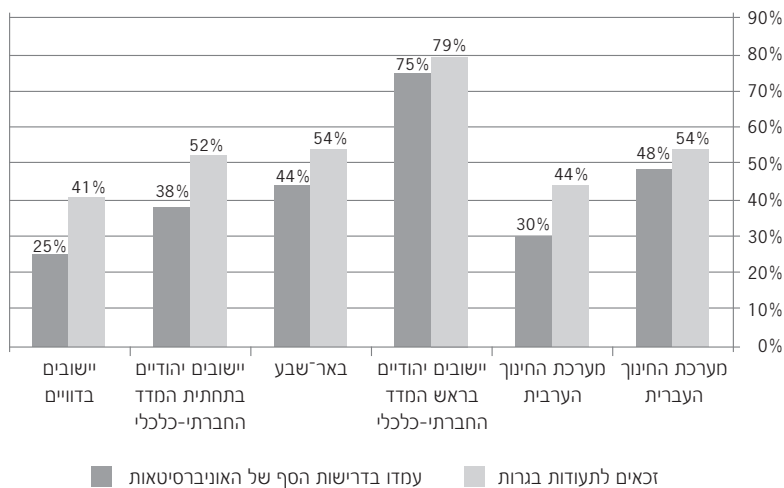
66 הנתונים לגבי היישובים הבדוויים והיהודיים נלקחו מתוך: מקסימוף (2010). הנתונים על מערכת החינוך העברי ומערכת החינוך הערבי נלקחו מתוך: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2010 (מס' 61), לוח 8.23.

אחוז העומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות מכלל תלמידי י"ב ביישוב	אחוז הזכאים לתעודת בגרות מכלל תלמידי י"ב ביישוב	היישוב
46.8%	62.3%	מצפה רמון
61.8%	65.6%	מיתר
70.8%	76.0%	עומר
69.9%	70.9%	להבים
30.2%	41.0%	חינוך ערבי
47.3%	54.2%	חינוך עברי
44.0%	51.7%	כלל-ארצי

שיעור תלמידי י"ב שהיו זכאים לתעודת בגרות בשנת הלימודים תשס"ח (2008/2007) ביישובי הנגב היהודיים המדורגים בראש המדד החברתי-כלכלי (מיתר, עומר ולהבים), היה כפול משיעורם ביישובי הבדווים. שיעור תלמידי י"ב ביישובים היהודיים הנ"ל, שעמדו בדרישות הסף של האוניברסיטאות, היה גבוה פי שלושה משיעורם בקרב תלמידי י"ב ביישובי הבדווים.

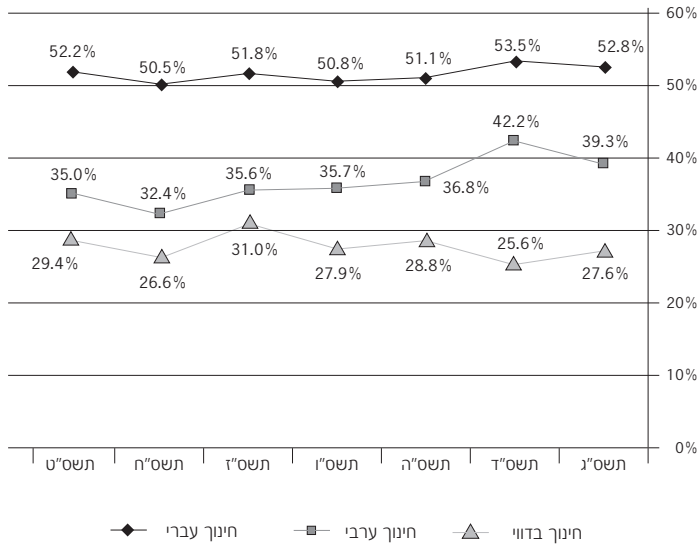
תרשים 8: התפלגות שיעור הזכאים לתעודת בגרות ושיעור העומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות בקרב תלמידי י"ב בנגב ובכל הארץ לפי רמה חברתית-כלכלית וקבוצת אוכלוסייה, תשס"ח (2008/2007)⁶⁷

בשנים האחרונות נשמר פער יציב וקבוע בין שיעור הזכאים לתעודת בגרות במערכת החינוך הבדווי בנגב לבין שיעור הזכאים לתעודת בגרות במערכות החינוך הערבית והעברית. על פי נתוני משרד החינוך לשנים 2003-2009 (תשס"ג-תשס"ט), היה שיעור הזכאות השנתי הממוצע לתעודת בגרות בקרב תלמידי י"ב בדוויים בנגב (28%) נמוך משמעותית ביחס לשיעורים השנתיים הממוצעים המקבילים במערכת החינוך הערבי (37%) ובמערכת החינוך העברי (52%).

⁶⁷ בקטגוריה "יישובים יהודיים בתחתית המדד החברתי-כלכלי" נכללו היישובים דימונה, נתיבות, אופקים, ערד, שדרות, ירוחם ומצפה רמון. בקטגוריה "יישובים בדוויים" נכללו שבעת יישובי הקבע - רהט, תלישבע, חורה, לקיה, כסיפה, ערעה בנגב ושגב-שלום - וכן יישובי המועצה האזורית אבו־בסמה (ראו לוח 22 לעיל).

תרשים 9: שיעור הזכאות לתעודת בגרות לפי סוג מערכת החינוך, 2009-2003⁶⁸

5. שיעורי הנשירה מבית הספר

על פי הנתונים לשנת הלימודים תשס"ה (2005/2004), שיעורי הנשירה של תלמידים בדווים ממערכת החינוך היו גבוהים מאוד בהשוואה לממוצע במערכת החינוך הערבית ובמערכת החינוך העברית. בכיתות ט'-ו"א, בהן מגיעה הנשירה לשיאה, נוסקים שיעורי הנשירה בקרב תלמידים בדווים ומגיעים לפי שניים עד שלושה מן הממוצע במערכת החינוך הערבית, ולפי שלושה עד ארבעה ואף יותר מן הממוצע במערכת החינוך העברית. גם בכיתות י"ב גבוהים יחסית שיעורי

⁶⁸ יודגש כי מערכת החינוך הערבית כוללת גם את התלמידים הבדווים, וכי הצגת הנתונים הנוגעים לתלמידים הבדווים בנפרד נעשתה רק לשם המחשת הפער. מקור הנתונים: לוי (2009) ראו: <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Exams/Netunim/Thashav/>; OpenStatistic2008.htm

ראו גם מצגת של משרד החינוך: נתוני בחינות הבגרות 2009, בקישור: <http://www.kav-lahinuch.co.il/CategoryId=711&ArticleID=8010>

הנשירה בקרב תלמידים בדווים ומגיעים עד פי ארבעה מן הממוצע במערכת החינוך הערבית והעברית.

לוח 23: שיעורי נשירת תלמידים בכיתה ח'-י"ב ממערכת החינוך, תשס"ה⁶⁹(2005/2004)

מערכת החינוך העברית	מערכת החינוך הערבית	הבדווים בנגב	כיתה
3.3%	4.2%	5.0%	ח'
4.3%	11.8%	16.2%	ט'
4.7%	8.0%	7.6%	י'
5.2%	6.5%	10.7%	י"א
1.7%	1.2%	7.0%	י"ב
3.9%	6.7%	9.5%	סה"כ

6. הגורמים להפסקת הלימודים

את הגורמים להפסקת הלימודים ניתן לחלק לשניים: גורם פנימי הקשור בנסיבות אישיות התלויות בפרט, בסביבתו הקרובה או בחברה שאליה הוא משתייך (למשל: רצונותיו, העדפותיו ואילוציו האישיים או המשפחתיים), וגורם חיצוני הנובע מנסיבות שאינן בהכרח בשליטתו או בהשפעתו הישירה. למשל, חוסר רצון להמשיך ללמוד הוא גורם פנימי המשפיע על ההחלטה להפסיק את הלימודים בבית הספר, בעוד שהעדר בית ספר קרוב למקום המגורים הוא גורם חיצוני שעשוי להביא את הפרט לאמץ החלטה כזו.

על פי נתונים לשנת 2004 בולטת העובדה כי בקרב הבדווים בכלל, ובמיוחד בקרב תושבי הכפרים הבלתי מוכרים במיוחד, הגורם העיקרי המשפיע על ההחלטה לעזוב

69 מקור הנתונים על הבדווים בנגב: ח'מאסי (2009), עמ' 139 (לוח ד-8); מקור הנתונים על מערכת החינוך העברית והערבית: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 2005** (מס' 56), לוח 8.19.

את בית הספר הוא חיצוני: מצוקה כלכלית או מחסור בבית ספר קרוב למקום המגורים. לעומת זאת, בכלל האוכלוסייה הערבית, הגורם העיקרי המשפיע על החלטה כזו הוא בדרך כלל פנימי (חוסר רצון להמשיך ללמוד או סיבות אישיות).

לוח 24: בדוים וערבים שעזבו את בית הספר לפני סיום התיכון לפי מנודר ולפי הגורם להפסקת לימודיהם, 2004⁷⁰

מקור היסודה	היסובה לעזיבת בית הספר		כלל האוכלוסייה הבדויה			הכפרים הבלתי מוכרים בנגב			כלל האוכלוסייה הערבית		
	מנודר	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	
פנימי	לא מעוניין ללמוד	29.3%	33.6%	25.0%	23.5%	26.7%	18.0%	36.5%	43.3%	29.5%	
		5.6%	1.4%	9.9%	1.7%	0.5%	3.0%	9.0%	3.6%	14.6%	
מספרת	טיפול בבני משפחה	34.9%	35.0%	34.9%	25.2%	27.2%	21.0%	45.5%	46.9%	44.1%	
		31.8%	40.7%	22.7%	39.0%	48.9%	28.4%	31.1%	35.6%	26.5%	
חיאני	מאבקה כלכלית	16.4%	12.3%	20.6%	19.5%	10.4%	29.4%	6.6%	5.3%	8.0%	
		48.2%	53.0%	43.3%	58.5%	59.3%	57.8%	37.7%	40.9%	34.5%	
אחר		16.9%	12.0%	21.8%	16.2%	11.6%	21.4%	16.8%	12.3%	21.4%	

70 עיבוד הנתונים מתוך: מנאע (2008), עמ' 174-175 (לוח ד-10).

בולט לעין שיעורם של הבנים שעזבו את בית הספר על רקע מצוקה כלכלית. ייתכן שבליט ברירה, נוכח המצב הכלכלי הקשה במקום מגוריהם, הבנים נאלצים לעזוב את הלימודים ולצאת לעבודה כדי לסייע למשפחותיהם.

בקרב הבנות בולט שיעורן של המתגוררות בכפרים הבלתי מוכרים שעזבו את הלימודים כי אין בית ספר קרוב לכפריהן, או שעשו זאת מסיבות כלכליות. ייתכן שמשפחותיהן של בנות המתגוררות בכפרים אלה נמנעות מלשלוח אותן ללמוד הרחק מן הבית (להרחבה ראו לעיל: המרחק מהשירותים הציבוריים בתחום החינוך, הבריאות, התחבורה והצריכה).

7. תשתיות לימודים בבתי הספר

על פי סקרים של המחלקה לבריאות הסביבה במשרד הבריאות, שנעשו בשנים 2005 ו-2006 בבתי ספר ברהט ובכפרים הבלתי מוכרים, ברוב בתי הספר נמצאה רמת תברואה נמוכה ביותר. רמת הניקיון במרביתם ירודה מאוד, הכיתות שוכנות במבנים זמניים - רובם מיושנים ובלתי תקינים - ומכוסות שטיחים הצוברים לכלוך ואבק. חדרי השירותים נמצאים ברוב בתי הספר במבנה נפרד בחצר. רמת הניקיון בשירותים נמצאה מחפירה ב-80% מבתי הספר. אין מוצרי היגיינה אישית ומבנה השירותים אינו תקין. בבתי הספר שבכפרים הבלתי מוכרים חסרים כ-300 כיורים וכ-260 אסלות. בחצרות בתי הספר אין די שטחים מוצלים. בחלק מבתי הספר יש מחסור בפחי אשפה, והאשפה מתגוללת בחצר.⁷¹

8. סטודנטים

על פי נתונים לשנת הלימודים תשס"ו (2005/2006), שיעורם של הסטודנטים הבדווים מתוך כלל הסטודנטים הערבים הלומדים באוניברסיטאות בישראל לכל התארים היה 4.7%. שיעור זה היה נמוך משמעותית משיעורם של הבדווים בכלל האוכלוסייה הערבית בגילאי 20-29 (גיל עיקרי ללימודים באוניברסיטה), שעמד בשנת 2005 על 10.72%.

71 וייסבלאי (2006), עמ' 6.

72 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 2006** (מס' 57), לוח 2.10.

לוח 25: טוּדוּנְטִים בְּדוּוּיִם וְעֵרָבִים בְּאוּנִיבֵרְסִיטָאוֹת בִּישְׂרָאֵל,

תשס"ו (2005/2006)⁷³

שיעור הסטודנטים הבדוים מכלל הסטודנטים הערבים	כלל הסטודנטים הערבים	סטודנטים בדוים	תואר
4%	8,103	326	תואר ראשון
4.4%	1,994	88	תואר שני
5.8%	310	18	תואר שלישי
22.2%	311	69	לימודי תעודה
4.7%	10,718	501	סה"כ

לוח 26: בְּדוּוּיִם וְעֵרָבִים בְּעֵלֵי תַאֲרִים מְאוּנִיבֵרְסִיטָאוֹת בִּישְׂרָאֵל, תשס"ה

(2004/2005)⁷⁴

שיעור הסטודנטים הבדוים מכלל הסטודנטים הערבים שקיבלו תארים	כלל הסטודנטים הערבים	סטודנטים בדוים	תואר
5.6%	1,383	78	תואר ראשון
8.9%	472	42	תואר שני
0%	29	0	תואר שלישי
10.2%	226	23	לימודי תעודה
6.7%	2,110	143	סה"כ

73 מקור: ח'מאסי (2009), עמ' 158 (לוח ד-18).

74 מקור: שם, עמ' 161 (לוח ד-20).

ז. בריאות

1. תוחלת חיים

תוחלת החיים של הבדווים בנגב נמוכה מזו של כלל האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית בארץ. על פי נתונים משנת 2008, גברים בדווים חיים כשלוש שנים פחות מגברים בכלל האוכלוסייה הערבית וכשבע שנים פחות מגברים יהודים. נשים בדוויות חיות כארבע שנים פחות מנשים בכלל האוכלוסייה הערבית וכשש שנים פחות מנשים יהודיות.

לוח 27: תוחלת חיים ממוצעת (בשנים) לפי קבוצת אוכלוסייה, 2002-2006⁷⁵

מגדר	האוכלוסייה הבדווית בנגב	כלל האוכלוסייה הערבית	האוכלוסייה היהודית
גברים	72.1	75.1	79.5
נשים	74.9	78.5	83.0

2. תמותת תינוקות

שיעור תמותת התינוקות הוא אחד ממדדי הבריאות החשובים ביותר בהערכת מצב בריאותה של אוכלוסייה. שיעור זה מחושב כמספר הפטירות של יילודים ותינוקות עד גיל שנה ל-1,000 לידות חי. על פי נתוני משרד הבריאות חלה אמנם בשנים האחרונות ירידה כלשהי בשיעור תמותת התינוקות בקרב האוכלוסייה הבדווית בנגב (מ-15.3 בשנת 2001 ל-11.5 בשנת 2007),⁷⁶ אולם שיעור זה ממשיך להיות גבוה (באופן מובהק מבחינה סטטיסטית) ביחס לכל קבוצת אוכלוסייה אחרת בישראל. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שיעור תמותת

⁷⁵ מקור הנתונים על הבדווים בנגב: ח'מאסי (2009), עמ' 30 (לוח מסכם 2). הנתונים על הבדווים בנגב מתייחסים הן לתושבים המתגוררים ביישובי הקבע והן לתושבי הכפרים הבלתי מוכרים. מקור הנתונים על כלל האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2010 (מס' 61), לוח 3.24.

⁷⁶ משרד הבריאות (2008), עמ' 31.

התינוקות הממוצע בתקופה 2007-2009 בקרב הבדווים בנגב היה גבוה פי 1.5 משיעור תמותת התינוקות בקרב כלל האוכלוסייה הערבית ופי 3.75 מהשיעור בקרב האוכלוסייה היהודית.

לוח 28: שיעורי תמותת תינוקות לפי אזור גאוגרפי וקבוצת אוכלוסייה, ממוצע שנתי, 2007-2009⁷⁷

כל הארץ		הנגב		אזורי גאוגרפי
יהודים	ערבים	יהודים	בדווים	קבוצת אוכלוסייה
2.8	6.8	3.8	10.5	תמותת תינוקות

לוח 29: שיעורי תמותת תינוקות ביישובי הקבע של הבדווים לפי יישוב, ממוצע שנתי, 2004-2008⁷⁸

שיעור תמותת תינוקות (ל-1,000 לידות חי)	היישוב
14.3	שגב-שלום
12.7	רהט
13.5	ערערה בנגב
10.7	כסייפה
11.5	תל-שבע
13.6	לקיה
10.3	חורה
12.4	ממוצע

77 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 2010** (מס' 61), לוח 3.11. שיעורי תמותת התינוקות הם ל-1,000 לידות חי ומייצגים ממוצע לשנים 2007-2009. המונח "תמותת תינוקות" מתייחס ליילודים שטרם מלאה להם שנת חיים אחת בעת פטירתם.

78 המקור: מקסימוף (2010).

על פי נתוני משרד הבריאות לשנים 2001-2005 היה שיעור תמותת התינוקות עד גיל שנה במגזר הבדווי גבוה במידה ניכרת משיעור תמותת התינוקות במגזר היהודי בנגב. לא נמצא הבדל מובהק בין שיעור תמותת התינוקות ביישובי הקבע לבין שיעורה בכפרים הבלתי מוכרים. הפער בשיעור תמותת התינוקות בין המגזר היהודי למגזר הבדווי נובע ממקרים של מומים מולדים, אשר שכיוחם במגזר הבדווי גבוהה על רקע נישואין בין קרובי משפחה. גורם נוסף לשיעור הגבוה של תמותת תינוקות בקרב הבדווים לעומת היהודים בנגב הוא הפער הכלכלי-חברתי שבין שתי קבוצות האוכלוסייה וריחוקם של הבדווים משירותי בריאות.

לוח 30: שיעורי תמותת תינוקות בקרב בדווים ויהודים בנגב, 2001-2005⁷⁹

שנה	יישובי הקבע	הכפרים הבלתי מוכרים	כלל האוכלוסייה הבדווית	כלל האוכלוסייה היהודית
2001	16.3	14.2	15.3	5.5
2002	17.7	16.5	17.5	5.3
2003	12.8	14.6	13.6	5.4
2004	16.4	16.0	16.9	4.2
2005	15.3	14.7	15.0	4.6
ממוצע שנתי	15.7	15.2	15.7	5.0

3. נישואין בין קרובי משפחה והשלכותיהם

התופעה של נישואין בין קרובי משפחה נפוצה אצל הבדווים בנגב הרבה יותר מאשר בכלל החברה הערבית בישראל. על פי סקר אגודת הגליל לשנת 2007, היקף הנישואין בתוך החמולה (קרבה מדרגה ראשונה או פחות) בקרב האוכלוסייה הבדווית עמד על 70.1% - כמעט פי שניים מן השיעור המקביל בקרב כלל

⁷⁹ הנתונים המפולחים על יישובי הקבע והכפרים הבלתי מוכרים נלקחו מתוך: משרד הבריאות (2008), עמ' 32. הנתונים על כלל האוכלוסייה הבדווית והאוכלוסייה היהודית בנגב נלקחו מתוך: וייבלאי (2006), עמ' 12.

האוכלוסייה הערבית בישראל (36.3%). בתוך העדה המוסלמית גבוה שיעור הבדוויות הנישאות לקרוב משפחה מדרגה ראשונה פי 1.75 משיעורן בקרב כלל העדה המוסלמית בישראל: 32.3% לעומת 18.5%.

לוח 31: התפלגות הנישואין בחברה הערבית לפי רמת הקרבה בין החתן לכלה, דת וקבוצת אוכלוסייה, 2007⁸⁰

כלל האוכלוסייה הערבית				האוכלוסייה הבדווית	קבוצת האוכלוסייה
סה"כ	דרוזים	נוצרים	מוסלמים	מוסלמים	דת/ סוג הקרבה
18.1%	20.4%	13.4%	18.5%	32.3%	קרבה מדרגה ראשונה
18.2%	8.0%	5.7%	21.5%	37.8%	קרבה כלשהי (החמולה)
63.7%	71.6%	80.9%	60.0%	29.9%	ללא קרבה משפחתית

תופעת הנישואין בין קרובי משפחה באוכלוסייה הבדווית נתונה בשנים האחרונות במגמת עלייה. על פי סקר אגודת הגליל, עלה שיעור מקרי הנישואין בתוך החמולה הבדווית בנגב מ-26.9% בשנת 2003 ל-37.8% בשנת 2007.⁸¹

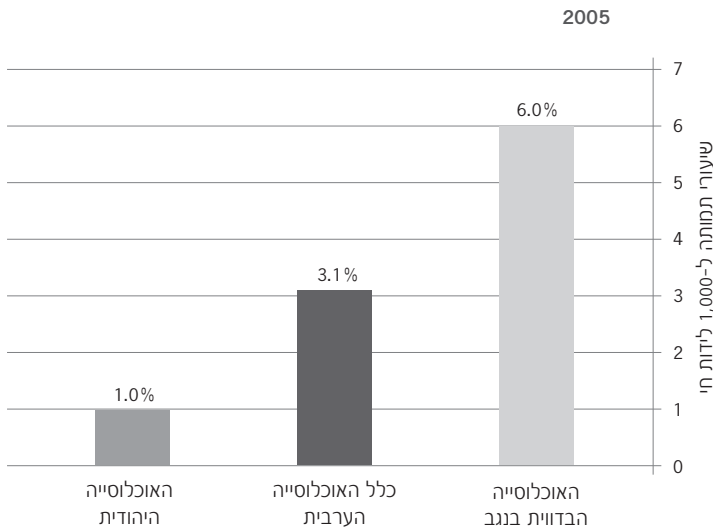
ככלל, שיעור הנישואין הגבוה בין קרובי משפחה בחברה הערבית גורם לכך שסיבת המוות השכיחה ביותר בקרב יילודים ותינוקות (עד גיל שנה) ערבים נגרמת ממחלות תורשטיות וממומים מולדים. כמו כן, שכיחותן של מחלות תורשטיות או גנטיות באוכלוסייה הערבית גבוהה בהרבה מן השכיחות הממוצעת של מחלות אלו בקרב כלל תושבי ישראל.

80 סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 285-286, לוח 11.28.

81 סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 75.

שכיחותם של מומים מולדים, כמו גם שיעורי תמותת תינוקות כתוצאה מהם, גבוהים באוכלוסייה הבדווית הרבה יותר מאשר באוכלוסייה הערבית והיהודית גם יחד. על פי נתוני משרד הבריאות היה שיעור תמותת התינוקות בקרב הבדווים בשנת 2005 כתוצאה ממומים מולדים גבוה כמעט פי שניים משיעור בקרב כלל האוכלוסייה הערבית ופי שישה משיעור באוכלוסייה היהודית: 5.98 (ל-1,000 לידות חי) לעומת 3.07 ו-1.01, בהתאמה.⁸²

תרשים 10: שיעורי תמותת תינוקות ממומים מולדים לפי קבוצת אוכלוסייה,

על פי נתוני משרד הבריאות לשנים 2004-2006, הגורם העיקרי לתמותת תינוקות בדווים הוא מומים מולדים ומחלות תורשתיות (42.7% מכלל היילודים שנפטרים). גורם התמותה השני הוא פגות ומשקל נמוך בלידה (22.0%).⁸³ להשוואה, על פי נתוני משרד הבריאות לשנת 2005 היתה הפגות גורם התמותה העיקרי של

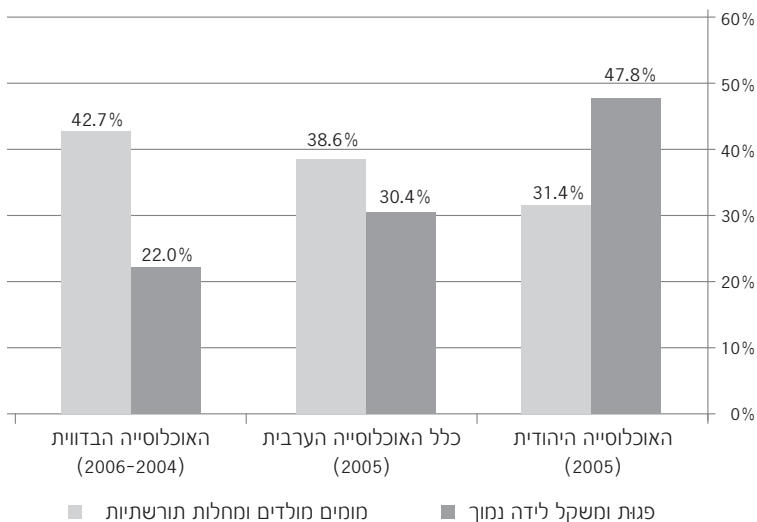
82 אמיתי (2006). ראו:

http://www.health.gov.il/download/forms/a2913_ch_d_2005.pdf

83 מצב הבריאות של תינוקות וילדים בדווים עד גיל שש, עמוד 32.

תינוקות באוכלוסייה היהודית (47.8%) בעוד שמומים מולדים היו גורם התמותה השני בהיקפו (31.4%). בכלל האוכלוסייה הערבית גורם התמותה העיקרי הוא אמנם מומים מולדים (38.6%), אך בשיעור נמוך יותר ביחס לאוכלוסייה הבדווית. גורם התמותה השני הוא פגות (30.4%).⁸⁴

תרשים 11: הגורמים העיקריים לתמותת תינוקות לפי קבוצת אוכלוסייה (בשנים נבחרות)

◀ המקרה של שבט א־סייד

אחת הדוגמאות הבולטות ביותר להשפעות גנטיות של נישואין בין קרובי משפחה היא המקרה של שבט א־סייד. הכפר בו שוכן השבט הוקם סביב שנת 1800 על ידי בדווי שהגיעו ממצרים ונשא בדווית מקומית לאישה. הכפר, הסמוך לעיירה הבדווית חורה, נכלל כיום בתחום השיפוט של המועצה האזורית אבו־בסמה. לאורך השנים נרתעו שבטים אחרים באזור מקשרי נישואין עם שבט א־סייד, שנתפס נוכרי בעיניהם, ולפיכך רבו הנישואין בין בני השבט לבין עצמם. תהליך זה

תרם להיווצרות מטען גנטי זהה בקרב בני השבט ולעלייה בשכיחותם של מומים גנטיים מולדים. כ-4% מבני השבט (150 מתוך 3,500 תושבים) הם חירשים – שיעור גבוה במיוחד בהשוואה לשיעור החירשות בישראל (0.1%). מדובר בשילוב בין מוטציה גנטית הגורמת לחירשות ונפוצה רק בקרב בני השבט לבין שכיחותם הגבוהה של מקרי הנישואין בין קרובי משפחה. בסקר שנערך בשבט, התגלה כי 27% מן הנישואין בקרבו היו בין בני דודים וכי 65% מן הזוגות הנישואים הם שארים ברמת קרבה משפחתית כלשהי. על פי ההערכה, כרבע מבני השבט נושאים כיום בדמם את המוטציה הגנטית הגורמת לחירשות. היות שבארבעת הדורות האחרונים לא נרקמו קשרי נישואין בין בני השבט לקהילות אחרות, חולקים בניו ובנותיו מטען גנטי דומה מאוד. כתוצאה משכיחותם הגבוהה של מקרי החירשות בכפר, פיתחו בני השבט במרוצת השנים שפת סימנים ייחודית המשמשת את כל הקהילה בכפר, חירשים ושומעים כאחד, שנפוצה והפכה אצלם לשפה שנייה.⁸⁵

4. תחלואה במחלות כרוניות

על פי סקר אגודת הגליל לשנת 2007 דיווחו 7.1% מן הבדווים בנגב כי לקו במחלה כרונית כלשהי ואובחנו בפועל כחולים בה (6.6% בקרב גברים ו-7.6% בקרב נשים). חמש המחלות הכרוניות הנפוצות ביותר באוכלוסייה הבדווית הן (לפי סדר יורד): יתר לחץ דם, סוכרת, אסתמה, עודף כולסטרול ודלקת פרקים. גברים בדווים סובלים בעיקר מסוכרת (2.0%), יתר לחץ דם (1.6%), ואסתמה (1.5%), בעוד שנשים בדוויות סובלות בעיקר מיתר לחץ דם (2.8%), סוכרת (1.9%), ודלקת פרקים (1.4%).

שיעורם של החולים באסתמה בכפרים הבלתי מוכרים בנגב (2.3%) גבוה פי 1.6 משיעורם הכללי באוכלוסייה הבדווית (1.4%) ופי שלושה משיעורם בקרב כלל האוכלוסייה הערבית (0.8%). ייתכן שסמיכותם של יישובים בדויים בלתי מוכרים אל מפעלי התעשייה ברמת חובב שבנגב היא הגורמת לשיעורי תחלואה גבוהים מן הממוצע באסתמה ביישובים אלה. מחלות כרוניות אחרות הנפוצות

⁸⁵ למחקרים העוסקים במקרה של שבט א־סייד ראו: Sandler et al., (2005), pp. 2661-2665; Kisch (2004), pp. 148-173, וכן: ק' בן שמחון, "1 מכל 20", הארץ, 4 ביוני 2004, מוסף שבועי; צ' סער, "סימן שנולדים עם זה", הארץ, 22 בפברואר 2005.

בקרב תושבי הכפרים הבלתי מוכרים הן יתר לחץ דם (2.2%), דלקת פרקים (1.7%), סוכרת (1.6%) וכאבי ראש כרוניים (1.1%).⁸⁶

לוח 32: מחלות כרוניות נפוצות לפי קבוצת אוכלוסייה, 2007⁸⁷

כלל האוכלוסייה הערבית		האוכלוסיה בכפרים הבלתי מוכרים		כלל האוכלוסייה הבדונית	
סוג המחלה	אחוז החולים	סוג המחלה	אחוז החולים	סוג המחלה	אחוז החולים
יתר לחץ דם	3.8%	אסתמה	2.3%	יתר לחץ דם	2.2%
סוכרת	3.6%	יתר לחץ דם	2.2%	סוכרת	2.0%
כולסטרול	2.5%	דלקת פרקים	1.7%	אסתמה	1.4%
דיסקופתיה	2.2%	סוכרת	1.6%	כולסטרול	1.1%
בעיות לב	1.7%	כאבי ראש	1.1%	דלקת פרקים	1.0%

5. מוגבלויות פיזיות ונכויות

ככלל, שיעורם של בעלי מוגבלות פיזית ונכות באוכלוסייה הערבית גבוה משיעורם באוכלוסייה היהודית. על פי נתונים לשנת 2007, סבלו כ-26% מן האוכלוסייה

⁸⁶ הגם שעל פי ממצאי הסקר, שיעור החולים במחלות כרוניות בקרב הבדווים נמוך משיעורם בקרב כלל האוכלוסייה הערבית (7.1% לעומת 12.1%), יש לזכור כי הסקר הסתמך על תשובות הנשאלים אשר דיווחו כי לקו במחלה כלשהי ואובחנו כלוקים במחלה בפועל בעקבות דיווחם. לאור העובדה ששיעורן של המשפחות הבדוויות המתגוררות במרחק העולה על חמישה ק"מ ממרפאה קרובה או מרופא פרטי גבוה פי שניים עד שלושה מן השיעור המקביל של משפחות בכלל האוכלוסייה הערבית (ראו לוח 8 לעיל), ניתן לשער כי תמונת המצב לגבי מחלות כרוניות בקרב האוכלוסייה הבדווית, כפי שמצטיירת מנתוני הסקר, אינה משקפת בהכרח את המציאות וכי רבים באוכלוסייה זו אינם מאובחנים מן הסתם על ידי רופא.

⁸⁷ סקר אגודת הגילוי 2007, עמ' 261-262, לוחות 11.4, 11.5.

הערבית בגילאי 20-64 ממוגבלות פיזית או נכות כלשהי, לעומת כ-18% מן האוכלוסייה היהודית בגילאים אלה. שיעורם של הסובלים ממוגבלות קשה באוכלוסייה הערבית היה גבוה כמעט פי שלושה משיעורם באוכלוסייה היהודית: 14.4% לעומת 5.1% בהתאמה.⁸⁸

שיעורם של הנכים הסובלים מבעיות מוטוריות באוכלוסייה הבדווית נמוך במעט משיעורם בקרב כלל האוכלוסייה הערבית: 29.3% לעומת 35.2%. לעומת זאת, שיעורם של נכים הסובלים מנכויות בתחום הדיבור והשמיעה באוכלוסייה הבדווית (23.8%), בתחום הנפשי או בתחום הנפשי והמוטורי במשולב (20.0%) - גבוהים משמעותית משיעורם בקרב כלל האוכלוסייה הערבית (7.2%-13.1% בהתאמה). שיעורם של לקויי ראייה באוכלוסייה הבדווית (6.8%) נמוך במיוחד בהשוואה לשיעורם בקרב האוכלוסייה הערבית כולה (22.8%).

לוח 33: התפלגות הסובלים מנכות באוכלוסייה הבדווית ובכלל האוכלוסייה הערבית לפי סוג הנכות, 2007⁸⁹

סוג הנכות	כלל האוכלוסייה הבדווית	כלל האוכלוסייה הערבית
ראייה	6.8%	22.8%
שמיעה	9.5%	10.8%
דיבור או דיבור ושמיעה	23.8%	7.2%
מוטורית	29.3%	35.2%
נפשית או נפשית ומוטורית	20.0%	13.1%
רב־תחומית	8.4%	6.8%
אחרת	2.2%	4.1%

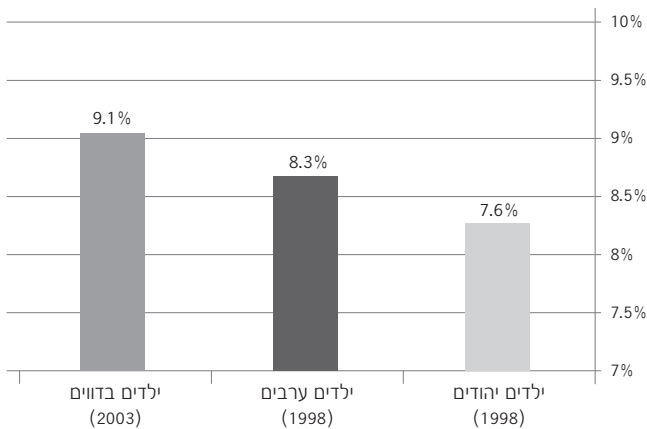
88 נאון (2009), עמ' 5.

89 סקר אגודת הגליל 2007, עמ' 266, לוח 11.9.

6. ילדים עם צרכים מיוחדים ומשפחותיהם

ילדים עם צרכים מיוחדים הם אלה הסובלים ממחלה כרונית או מנכות כלשהי הנמשכת שנה ויותר ומשפיעה על תפקודם היומיומי. על פי דו"ח מחקר מטעם מכון ברוקדייל, שיעור הילדים בעלי צרכים מיוחדים באוכלוסייה הבדווית בנגב הוא 9.1%, בעוד ששיעורם בקרב כל הילדים הערבים הוא 8.3% ובקרב הילדים היהודים 7.6%⁹⁰

תרשים 12: ילדים בעלי צרכים מיוחדים לפי קבוצת אוכלוסייה

לפי דו"ח לשכת הבריאות של מחוז הדרום במשרד הבריאות, 9% מכלל הילדים הבדווים בנגב סובלים מעיכוב התפתחותי. על פי חלק מן הדיווחים קיים תת־אבחון בקרב הילדים הערבים והבדווים ומכאן שיתכן כי שיעור הילדים בעלי צרכים מיוחדים באוכלוסיות אלו אף גבוה יותר. לפי דיווחים אלה, שיעור הילדים הבדווים הסובלים ממחלות כרוניות עולה פי שניים על מספרם של ילדים ערבים ויהודים הסובלים מכך.⁹¹

⁹⁰ הנתונים על הבדווים נכונים לשנת 2003 והנתונים על ערבים ויהודים נכונים לשנת 1998. ראו: שטרסברג, נאון וזיו (2008), עמ' 7. לדו"ח המלא ראו:

<http://brookdaleheb.jdc.org.il/files/PDF/503-08-RR-BedouinHEB.pdf>

⁹¹ מוראד (יולי 2009), נגישות שירותי בריאות לילדים עם מוגבלויות במגזר הבדווי בנגב. עניין של גישה, גיליון 9, עמ' 45. ראו:

http://www.veredbitan.com/WD/shekel/shekel_mag9/Vol9_43.pdf

ככל שהרמה החברתית-כלכלית של יישוב נמוכה יותר כך גבוה שיעורם של הילדים בעלי הצרכים המיוחדים בתחומם. על פי נתוני המועצה הלאומית לשלום הילד לשנת 2007, יותר מ-50% מראשי המשפחות באוכלוסייה הבדווית אשר יש בהן ילד עם צרכים מיוחדים, אינם עובדים ומצבם הכלכלי ירוד. השיעורים המקבילים באוכלוסייה הערבית והיהודית הם 43% ו-30% בהתאמה. משפחות בדוויות עם ילד בעל צרכים מיוחדים מתקשות לקבל שירותים שונים, בעיקר מחמת עלותם הגבוהה של השירותים (74% מהמשפחות) או מיקומם הרחק מן הבית (72% מהמשפחות).⁹²

---

92 המועצה הלאומית לשלום הילד, ילדים מיוחדים בישראל 2007: לקט נתונים. ראו: <http://children.org.il/Files/File/leket%20tzrachim.doc>

מקורות

אבו-בדר, ס', וגוטליב, ד' (2008). עוני, חינוך ותעסוקה בחברה הערבית-בדוית: מבט השוואתי. בתוך: סדרת מחקרי מדיניות: מחקר מדיניות 6. ירושלים: מכון ון-ליר, המוסד לביטוח לאומי.

אבו-בדר, ס', וגוטליב, ד' (2009). עוני, חינוך ותעסוקה בחברה הערבית-בדוית: מבט השוואתי, מצגת ממצאי מחקר: http://www.vanleer.org.il/econsoc/ppt/09beduin_abubadar_gotlieb.pdf

אבו-סעד, א', וליטוויק, ה' (2001). פריצת דרך: תכנית לפיתוח היישובים הבדואים בנגב. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון, המרכז לחקר החברה הבדוית והתפתחותה.

אגודת הגליל, רכאז ואל-אהאלי (2008). הפלסטינים בישראל: סקר חברתי-כלכלי, 2007 – ממצאים עיקריים. שפרעם.

אמיתי, י' (2006). דו"ח תמותת תינוקות וילדים עד גיל 5 בישראל לשנת 2005. ירושלים: משרד הבריאות, שירותי בריאות הציבור.

בן-דוד, י' (2004). הבדווים בישראל: היבטים חברתיים וקרקעיים. ירושלים: המכון לחקר מדיניות קרקעית ושימושי קרקע ע"ש בן שמש, מכון ירושלים לחקר ישראל.

בנדלק, ז' (2009). ממוצעי שכר והכנסה לפי יישוב ולפי משתנים כלכליים שונים, 2008. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מנהל המחקר והתכנון.

בר-אל, ר', מלול, מ', ורוזנבוים, י' (2009). אפשרויות פיתוח כלכלי לאוכלוסיה הבדואית בנגב: יישובי אבו בסמה והפזורה, מצגת ממצאי מחקר: http://www.bengis.org/image/users/86260/ftp/my_files/%D7%9E%D7%A6%D7%92%D7%AA%20%D7%9C%D7%A9%D7%95%D7%9C%D7%97%D7%9F%20%D7%94%D7%A2%D7%92%D7%95%D7%9C.ppt?id=3121521

גולדברג, א' (2008). דו"ח הוועדה להצעת מדיניות להסדרת ההתיישבות
הבדואית בנגב. ירושלים: משרד השיכון.

גרדוס, י', ונוראל, ר' (2008). התעשייה בנגב: תהליכים, מבנה, מיקום - סקר
תעשיות בנגב 2008. מרכז הנגב לפיתוח אזורי, הרשות לפיתוח הנגב.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח אדם לשנת 2007.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2005 (מס' 56).

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2006 (מס' 57).

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2009 (מס' 60).

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2010 (מס' 61).

המוסד לביטוח לאומי, מנהל המחקר והתכנון (2009), סקירה שנתי 2008.

המועצה הלאומית לשלום הילד, ילדים מיוחדים בישראל 2007: לקט נתונים.

המועצה הלאומית לשלום הילד, לקט נתונים מתוך השנתון "ילדים בישראל 2010".

וייסבלאי, א' (2006). ילדים במגזר הבדווי בנגב: תמונת מצב. ירושלים: הכנסת,
מרכז המחקר והמידע.

ח'מאסי, ר' (עורך), (2009). ספר החברה הערבית בישראל (3): אוכלוסייה,
חברה, כלכלה. ירושלים ותל-אביב: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.

חשן, מ' (2008). שנתון סטטיסטי לירושלים לשנת 2007-2008. ירושלים: מכון
ירושלים לחקר ישראל.

לוי, ר' (עורכת), (2009). **נתוני בחינות בגרות תשס"ח - 2008**. ירושלים: משרד החינוך, המנהל הפדגוגי, אגף א' בחינות.

לוינסון, א', ויוגב, ה' (עורכות), (2004). **שנתון סטטיסטי לבדווים בנגב לשנת 2004**, מס' 2. באר-שבע: המרכז לחקר החברה הבדויה והתפתחותה, מרכז הנגב לפיתוח אזורי בשיתוף קרן קונרד אדנאואר.

מאיר, א' (2006). **כלכלה וקרקע בקרב בדווי הנגב: תהליכים חדשים, תובנות חדשות**. באר-שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי.

מוראד, מ' (יולי 2009). **נגישות שירותי בריאות לילדים עם מוגבלויות במגזר הבדווי בנגב. עניין של גישה**, גיליון 9.

מנאע, ע' (עורך), (2008). **ספר החברה הערבית בישראל (2): אוכלוסייה, חברה, כלכלה**. ירושלים ותל-אביב: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.

מקסימוף, ש' (2010). **הרשויות המקומיות בישראל, 2007** (פרסום מס' 1358). ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד הפנים - האגף למנהל מוניציפלי, המחלקה למחקר.

משרד הבריאות (מחברים שונים), (2008). **מצב הבריאות של תינוקות וילדים בדווים עד גיל 6 שנים ביישובי הקבע ובכפרים הבלתי מוכרים בנגב**. (פרסום מס' 314). לשכת הבריאות - מחוז הדרום, המרכז הלאומי לבקרת מחלות.

נאון, ד' (עורכת), (2009). **מבוגרים בעלי מוגבלות בישראל**. ירושלים: מאיירס-ג'וינט - מכון ברוקדייל, המרכז לחקר מוגבלויות ותעסוקת אוכלוסיות מיוחדות.

נוראל, ר', ולוינסון, א' (עורכים), (2008). **שנתון סטטיסטי לנגב 2007: ממצאים עיקריים**. באר-שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי, הרשות לפיתוח הנגב.

סבירסקי, ש', וחסון, ו' (2005). **אזרחים שקופים: מדיניות הממשלה כלפי הבדווים בנגב**. תל-אביב: מרכז אדוה.

עבאס, ו' (2009). **יוצאים ידי חובה: שירותי הבריאות בכפרים הבלתי מוכרים בנגב**. רופאים לזכויות אדם, המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב.

פרופיל בריאותי-חברתי של היישובים בישראל 1998-2002. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד הבריאות, האגף לכלכלה וביטוח בריאות.

ציבל, נ' (2009). **אפיין רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2006 – לקט נתונים**. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

שטרסברג, נ', נאון ד', וזיו, ע' (2008). **ילדים עם צרכים מיוחדים באוכלוסייה הבדווית בנגב: מאפיינים, דפוסי שימוש בשירותים והשלכות הטיפול בהם על האמהות**. ירושלים: מאירס-ג'וינט – מכון ברוקדייל, המרכז לחקר מוגבלויות ואוכלוסיות מיוחדות.

Abu-Bader, S. & Gottlieb D. (2009). *Poverty, Education and Employment in the Arab-Bedouin Society: A Comparative View*. Jerusalem: National Insurance Institute, Research and Planning Administration.

Abu-Rabia, A. (2001). *A Bedouin Century: Education and Development Among the Negev Tribes in the 20th Century*. New York: Berghahn Books

Kisch, S. (2004). Negotiating (Genetic) Deafness in a Bedouin Community. In: J. van Cleve (edited), *Genetics, Disability and Deafness*, (Washington DC: Gallaudet University Press), pp. 148-173.

Sandler, W., Meir, I., Padden C. & Aronoff M. (2005). The Emergence of Grammar Systematic Structure in a New Language. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 102, pp. 2661-2665.